

Avrasiya Hasilat Sənayesi Bilik Mərkəzi

SOCAR-ın dövlət və onun qurumları ilə maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi

Bu tədqiqat işi Avrasiya Bilik Mərkəzinin ekspert qrupu tərəfindən hazırlanmışdı

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
1. SOCAR-ın hüquqi statusu və maliyyə fəaliyyəti	5
2. SOCAR və dövlətin maliyyə münasibətləri	12
3. SOCAR və Dövlət Neft Fondu arasında maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi	31
4. SOCAR və Mərkəzi Bank arasında maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi	39
5. Təvsiyələr	41

GİRİŞ

Təbii Resursların İdarəedilməsi İnstitutu (NRGİ) tərəfindən tərtib edilən Təbii Resursların İdarəedilməsi İndeksi (RGI) hökumətin neft, qaz və mədən sənayesi resurslarının idarəetməsini ölçən beynəlxalq indikatorudur. İndeks adı çəkilən resursların idarəetməsində şəffaflıq, hesabatlılıq və cavabdehlik prinsiplərini əsas götürərək, resursla zəngin ölkələrin hökumətlərini ilk növbədə vətəndaşları qarşısında nə qədər cavabdeh və məsuliyyətli olduğunu özündə ehtiva edir. 2017-ci ili əhatə edən sonuncu indeks dünyanın 81 hasilat ölkəsinin idarəetməsinin keyfiyyətini ortalığa qoyub. Bu ölkələr dünyanın 82% xam neftini, 78% təbii qazını və 72% mis məhsullarını istehsal edir. Ümumilikdə indeks 89 ölkənin qiymətləndirməsini özündə cəmləşdirir (8 ölkə həm neft, qaz, həm də mədən sənayesi üzrə qiymətləndirilib). Azərbaycan həmin indeksdə 81 ölkə arasında 47-ci yerə layiq görülüb¹.

Azərbaycanda neft və qaz hasilatı sənayesində dövlətin iştirakı Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (“SOCAR”) vasitəsilə həyata keçirilir. Bütövlükdə *dəyərlərin həyata keçirilməsi komponenti* üzrə çox yaxşı mövqe Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) nümayiş etdirib. Milli Neft şirkəti regionda kifayət qədər yüksək nəticə (100 mümkün baldan 70) göstərib. RGI İndeksinə görə, SOCAR dövlət və şirkəti arasında transfer qaydalarının mövcudluğuna görə 100 mümkün baldan 100 bal toplayıb. İndeksi hazırlayan müəlliflər hesab edirlər ki, SOCAR-la dövlət büdcəsi arasındakı maliyyə münasibətləri Nazirlər Kabinetinin 2005-ci ildə qəbul etdiyi “*İri dövlət şirkətlərinin gəlirlər və xərclər smetaları haqqında*” Qərarla tənzimlənir. Ancaq araşdırma göstərir ki, bu qərar fiskal transfer qaydalarını yox, SOCAR-ın gəlirlər və xərclər smetalarının dövlətin iştirakı ilə tərtibi, təsdiqi və dövlətin nəzarət prosedurlarını tənzimləyir. Qərar ölkədə iri dövlət şirkətlərinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində fiskal dayanıqlılığın təmin olunması, gəlirlərin və xərclərin proqnozlaşdırılmasına və icrasına nəzarətin daha da gücləndirilməsi, habelə bu sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və şəffaflığın artırılması məqsədi ilə qəbul edilib.

SOCAR Azərbaycanın ən böyük şirkəti və ən böyük vergi ödəyicisidir. Ümumi vergi gəlirlərində SOCAR-ın vergi ödənişlərinin payı 15% təşkil edir. 2018-ci ildə dövlət mülkiyyətində olan vergi ödəyiciləri üzrə daxil olmuş vergi və digər

¹ http://eurasiahub.khazar.org/pdf/AZ_RGI.pdf

icbari ödənişlərin (1,885 milyard manat) 75,6%-i SOCAR-ın payına düşüb. Dövrü olaraq SOCAR və dövlət arasında maliyyə transferləri həyata keçirilir. Dövlət tərəfindən SOCAR-a maliyyə vəsaitlərinin ayrılması daha çox nizamnamə kapitalı, investisiya və ya kredit ayırmaları vasitəsi ilə həyata keçirilir. SOCAR-dan dövlətə isə əsasən investisiyalar şəklində pul köçürmələri həyata keçirilir. Təsadüfi deyil ki, ən böyük şirkət və vergiödəyici olmağına rəğmən 2018-ci ildə neft şirkəti büdcəyə 1,43 milyard manat ödədiyi halda, həmin il büdcədən daha çox - 1,49 milyard manat geri alıb. Həm hökumətin, o cümlədən Hesablama Palatasının, həm də SOCAR-ın hesabatlarının analizi göstərir ki, bu şirkətlə dövlət arasında ilboyu müxtəlif məqsədlər üçün böyük həcmdə pul köçürmələri həyata keçirilir. Ancaq heç də həmişə vəsaitlərin köçürülməsi üçün müxtəlif qanunvericilik aktlarına istinad edilir və bu aktlar daha çox fraqmental xarakter daşıyır. Ölkədə bütün səviyyələrdə büdcə münasibətlərini təmzimpləyən “Büdcə sistemi haqqında” Qanunda dövlət şirkətləri ilə dövlət büdcəsi arasındakı maliyyə münasibətlərini tənzimləyən müddəalar yoxdur. Vergi Məcəlləsində isə ümumiyyətlə dövlət şirkətlərinə münasibətdə ayrıca vergi rejimi nəzərdə tutulmayıb. Bir sözlə SOCAR-ın büdcə ödənişləri və SOCAR-a büdcə ayırmalarının fiskal çərçivəsi müəyyən edilməyib. Araşdırmada xarici təcrübə olaraq qonşu ölkələrdə - Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Monqolıstanda dövlət şirkətləri ilə dövlət arasında fiskal transferləri tənzimləyən qaydalara nəzər salınır.

Araşdırmada SOCAR-ın Dövlət Neft Fondu və Mərkəzi Bankla da maliyyə münasibətlərinə nəzər salınır. Neft Fondunun əsas donoru olan SOCAR xaricdən maliyyə resursu cəlb etmək üçün Fondun vəsaitlərinə üz tutmalı olur. Fond SOCAR-ın müxtəlif vaxtlarda buraxılan istiqrazlarını almaqla onu maliyyələşdirir. Mərkəzi Bank isə bir neçə dəfə dövlət neft şirkətini maliyyə dəstəyi vermək yolu ilə xilas etməli olub.

Araşdırmada ölkənin ən böyük şirkəti və dövlət mülkiyyətində olan neft şirkətinin üç qurumla – hökumət, Neft Fondu və Mərkəzi Bankla olan maliyyə münasibətləri nəzərdən keçirilir.

1. SOCAR-ın hüquqi statusu və maliyyə fəaliyyəti

SOCAR Azərbaycanın ən böyük şirkəti olaraq Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında mühüm yer tutur. 2018-ci ilin sonuna işçilərinin sayı 51125 nəfərə çatıb². Şirkət eyni zamanda Azərbaycanın ən iri vergi ödəyicisidir. Şirkət təkcə 2018-ci ildə dövlət büdcəsinə vergi və digər icbari ödənişlər şəklində 1,425 milyard manat məbləğində vəsait ödəyib. Bu göstərici dövlət mülkiyyətində olan vergi ödəyiciləri üzrə daxil olmuş vergi və digər icbari ödənişlərin (1,885 milyard manat) 75,6%-i qədərdir. Ümumi vergi gəlirlərində (9,4 milyard manat) SOCAR-ın vergi ödənişlərinin payı 15% təşkil edib.

SOCAR-ın missiyası Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji təhlükəsizliyini, neft-qaz və neft-kimya sənayesinin inkişafı üzrə strateji maraqları təmin etmək, qabaqcıl və ekoloji təmiz texnologiyalardan istifadə edərək Azərbaycanın elmi-texniki, iqtisadi və intellektual potensialının artırılmasına dəstək olmaq, regional və beynəlxalq enerji layihələrində həlledici mövqe tutmaq, karbohidrogen ehtiyatlarının və emal məhsullarının daxili və xarici bazarlarda satışından maksimal mənfəət əldə etməkdir. Şirkət məramı əməliyyat effektivliyi, sosial və ekoloji məsuliyyəti qabaqcıl təcrübəyə uyğun, dünyanın şaquli inteqrasiya olunmuş iri beynəlxalq neft-qaz şirkətinə çevrilməkdir. Şirkət hasil edilmiş bütün karbohidrogenlərə və onların emalından alınan neft, neft-kimya və qaz məhsullarına münasibətdə sahibliyi həyata keçirir.

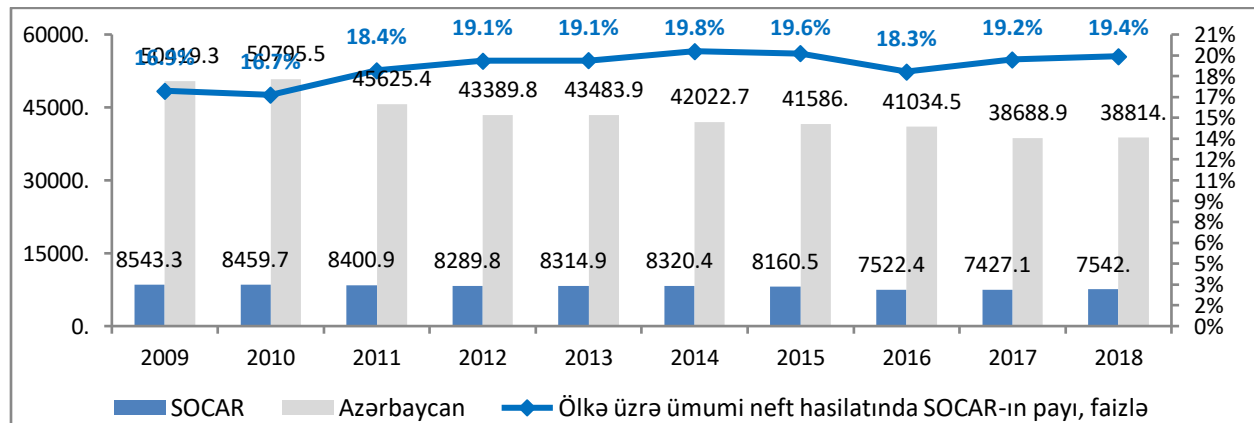
Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) Azərbaycan ərazisindəki neft və qaz yataqlarının axtarışı, kəşfiyyatı və işlənməsi, neftin, qazın və qaz kondensatının hasilatı, emalı və nəqli, neft və neft-kimya məhsullarının, qazın daxili və xarici bazarlarda satışı, habelə ölkə ərazisində sənayenin və əhalinin təbii qazla təchizatı ilə məşğul olur. 2018-ci ildə SOCAR-ın tərkibində hüquqi şəxs statusuna malik 3 istehsalat birliyi, 5 zavod, 2 trest və 1 institut daxil olmaqla 28 struktur bolməsi fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda Şirkət Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda və quruda yerləşən yataqlarda Hasilatın Pay Bolgusu sazişləri üzrə tərəfdaşdır.

SOCAR əsasən Azərbaycan Respublikasının ərazisində hasilat, daşınma və emal fəaliyyət ilə məşğul olan Azərbaycanın şaquli inteqrasiya olunmuş milli neft və qaz şirkətidir. SOCAR həmçinin Azəri-Çıraq-Günəşli (AÇG) yataqlarında hasil olunan neftin əsas ixrac marşrutu olan BTC Boru Kəməri, həmçinin AÇG və Şahdəniz

² Davamlı Inkisaf üzrə illik Hesabat, 2018

yataqlarında hasil olunan neftin əsas ixrac marşrutu olan CQBK daxil olmaqla AÇG və Şahdəniz HPBS-ləri və bir sıra beynəlxalq boru kəmərlərində əhəmiyyətli paya malikdir. Bundan əlavə, SOCAR Türkiyənin yeganə neft-kimya istehsalçısı olan Petkimdə nəzarət-səhm paketinə (51%) malikdir.³

SOCAR hasil edilmiş bütün karbohidrogenlərə və onların emalından alınan neft, neft-kimya və qaz məhsullarına münasibətdə sahibliyi həyata keçirir. Azərbaycanda hər il orta hesabla 40 milyon tona yaxın neft, 29 milyard kubmetr qaz istehsal olunur. Son illər (2008-2017-ci illər) SOCAR-ın neft və qaz hasilatında azalma tendensiyasının müşahidə edilməsinə rəğmən ötən il artım baş verib. Belə ki, 2018-ci ildə neft hasilatının həcmi 2017-ci illə müqayisədə artaraq 7,54 milyon tona çatıb. Son 10 ildə SOCAR tərəfindən hasil edilən neftin pik səviyyəsi 2009-cu ildə (8,5 milyon ton) olub və azalma tendensiyası fonunda 2017-ci ildə ən aşağı həddə - 7,4 milyon tona düşüb. Ümumilikdə isə son 10 ildə şirkətin neft hasilatı 11,7% azalıb. Ölkə üzrə ümumi neft hasilatında SOCAR-ın payı 17-20% arasında dəyişib. Oxşar tendensiya ölkə üzrə neft istehsalında da baş verib. 2009-2017-ci illərdə ölkə üzrə neft hasilatı azaldığı halda 2018-ci ildə artıb. (*Qrafik 1-1*)

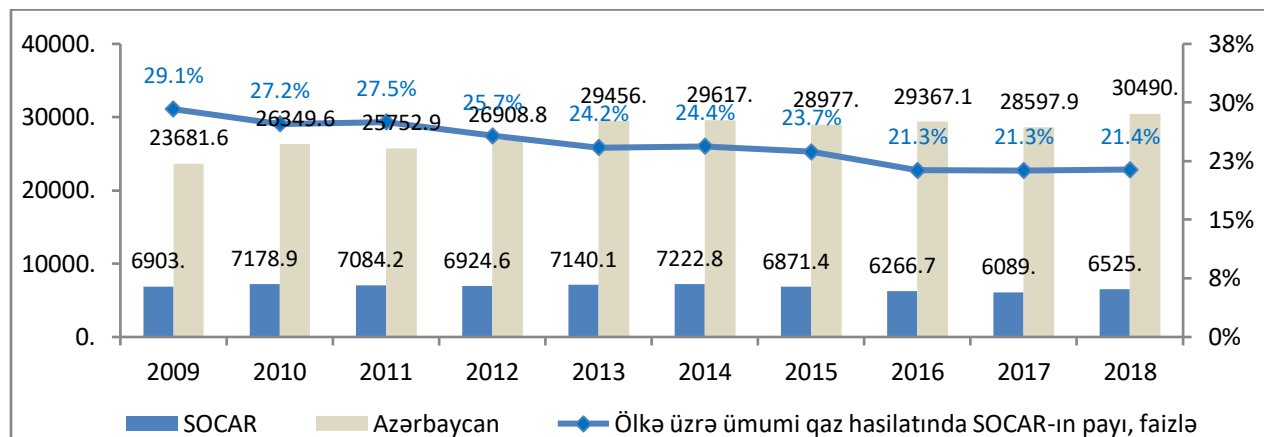
Qrafik 1-1. İllik neft hasilatı (2009-2018), min ton

Mənbə: SOCAR

2018-ci ildə neftlə yanaşı qaz hasilatında artım baş verib. SOCAR-ın qaz hasilatı 2017-ci illə müqayisədə ötən il 7,2% artaraq 6,5 milyard kubmetrə çatıb. Son 10 ildə qaz hasilatının azalması 5,5% olub. 2014-cü ildən başlayaraq qaz hasilatında müşahidə edilən azalma 2018-ci ildə artımla əvəzlənib. SOCAR-ın hasil etdiyi təbii

³ DAVAMLİ İNKİŞAF HAQQINDA HESABAT – 2016. Səh 12. <http://www.socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annual-reports/davamli-inkisaf2016.pdf>

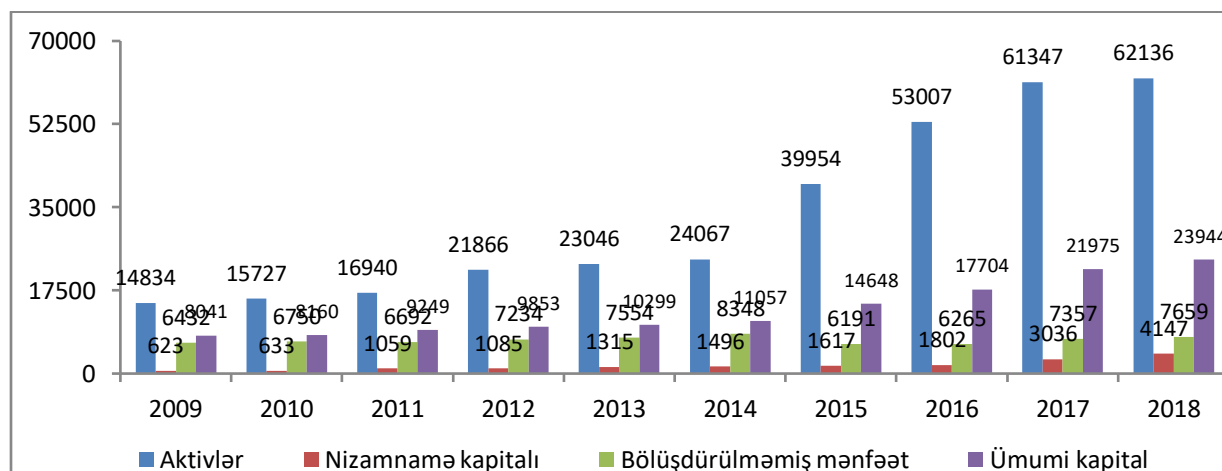
qazın ölkə üzrə hasilatda payı 2009-2018-ci illərdə 29,1%-dən 21,4%-ə düşüb. Uzun fasilədən sonra ölkə üzrə qaz hasilatında da artım baş verib və son 10 ildə ən yüksək həddə - 30,5 milyard kubmetrə çatıb. **(Qrafik 1-2)**

Qrafik 1-2. İllik qaz hasilatı (2009-2018), milyon kubmetr

Mənbə: SOCAR-ın illik hesabatları

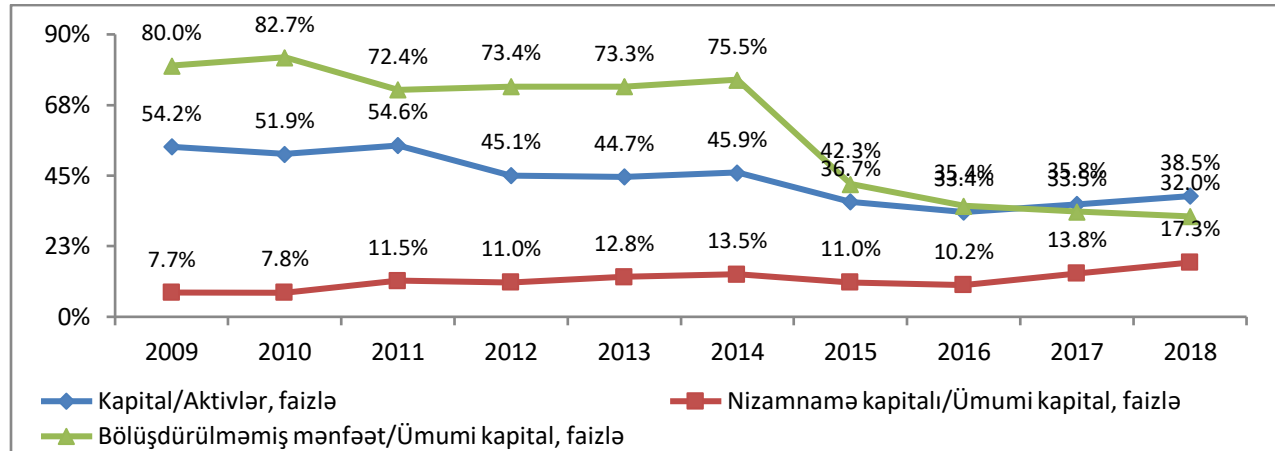
SOCAR 2009-2018-ci illərdə *aktivlərini* 14,8 milyard AZN-dən 62,1 milyard AZN-ə çatdırıb. Bu müddətdə şirkətin *ümumi kapitalı* 8 milyard AZN-dən 23,9 milyard AZN-ə yüksəlib. Bu artıma rəğmən ümumi kapitalın aktivlərdə payı 59,8%-dən 35,8%-ə düşüb. Şirkətin cəld etdiyi vəsaitlərin (ticarət və sair kreditor borcları, qısamüddətli və uzunmüddətli borc öhdəlikləri və s.) payı uyğun olaraq artıb. Hesabat dövründə *nizamnamə kapitalı* 622,7 milyon AZN-dən 4,15 milyard AZN-ə qədər artıb. Nizamnamə kapitalının artımı əsasən dövlət büdcəsində ayrılan vəsaitlər hesabına baş verib. **(Qrafik 1-3)**

Qrafik 1-3. Maliyyə göstəriciləri (2009-2018), milyon AZN

Mənbə: SOCAR-ın maliyyə hesabatları

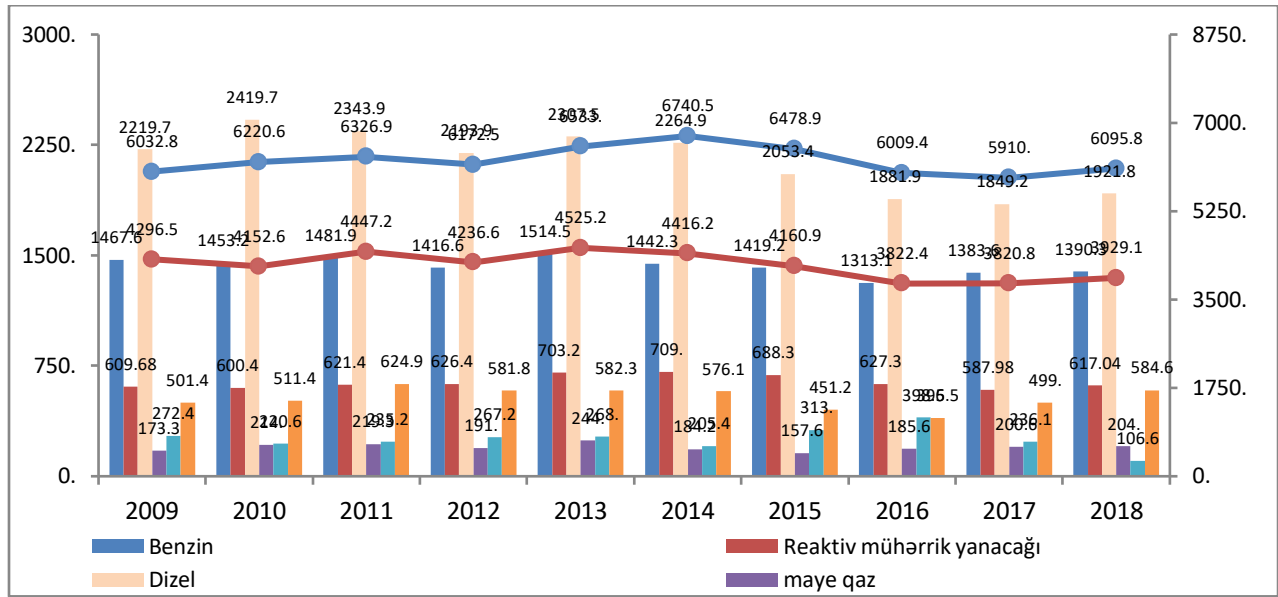
SOCAR-ın aktivlərinin malik olduğu resurslarda cəlb edilmiş vəsaitlərin həcmi son 10 ildə əhəmiyyətli dərəcədə artıb. 2009-cu ildə cəmi aktivlərdə ümumi kapitalın payı 54,2% olduğu halda 2018-ci ili sonuna 38,5%-ə qədər azalıb. Dövlət tərəfindən neft şirkətinə edilmiş dəstəyin nəticəsi olaraq ümumi kapitalın komponenti olan nizamnamə kapitalının payı 7,7%-dən 17,3%-ə yüksəlib. Bu müddətdə bölüşdürülməmiş mənfəətin payı 80%-dən 32%-ə düşüb. (*Qrafik 1-4*)

Qrafik 1-4. Maliyyə göstəriciləri (2009-2018)

Mənbə: SOCAR-ın maliyyə hesabatları

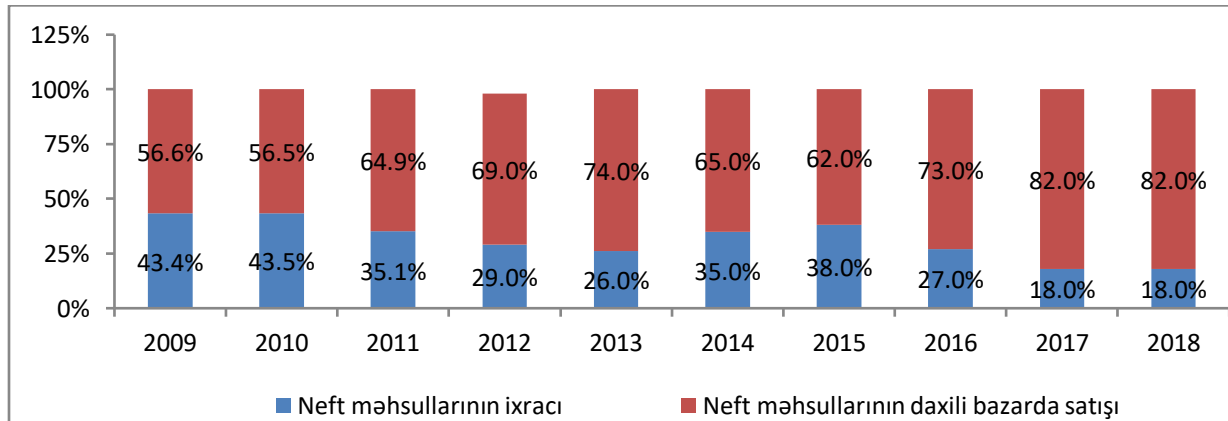
SOCAR-ın illik hesabatlarının təhlili göstərir ki, əvvəlki illərlə müqayisədə 2018-ci ildə neft hasilatının artımı neft emalına da müsbət təsir göstərmişdir. 2014-cü ildən başlayaraq neft emalında müşahidə edilən azalma tendensiyası ötən il artımla əvəz olunub və neft emalının həcmi 5,9 milyon tondan 6,1 milyon tona yüksəlib. 2009-2018-ci illərdə şirkətin ümumilikdə neft emalının həcmi 1% artıb. Neft emalının ən yüksək həddi 2008-ci ildə qeydə alınıb. Dünya bazarlarında neftin ucuzlaşmağa başladığı 2014-cü ildə emalın həcmi artaraq 6740,5 milyon tona yüksəlsə də sonradan yenidən azalıb. Artım neft emalı nəticəsində alınan məhsullarda da baş verib. 2009-2018-ci illərdə istehsal olunan reaktiv mühərrik yanacağı 1,2%, maye qaz 17,7% artıb. Bu müddətdə açıq rəngli məhsulların həcmi 8,6%, benzin 5,3%, dizel yanacağı 13,4%, soba mazutu 60,9% azalıb. (*Qrafik 1-5*)

Qrafik 1-5. Neft emalı və ondan alınan məhsulların dinamikası (2009-2018)

Mənbə: SOCAR-ın maliyyə hesabatları

SOCAR-ın son 10 ildə istehsalı etdiyi neft emalı məhsulları daha çox daxili bazara hədəflənib. 2009-cü ildə neft məhsullarının 43,4%-ni ixrac etdiyi halda 2018-ci ildə ixracın payı 18%-i düşüb. Bu, son 2009-u ildən sonra ən aşağı ixrac səviyyəsidir. (*Qrafik 1-6*)

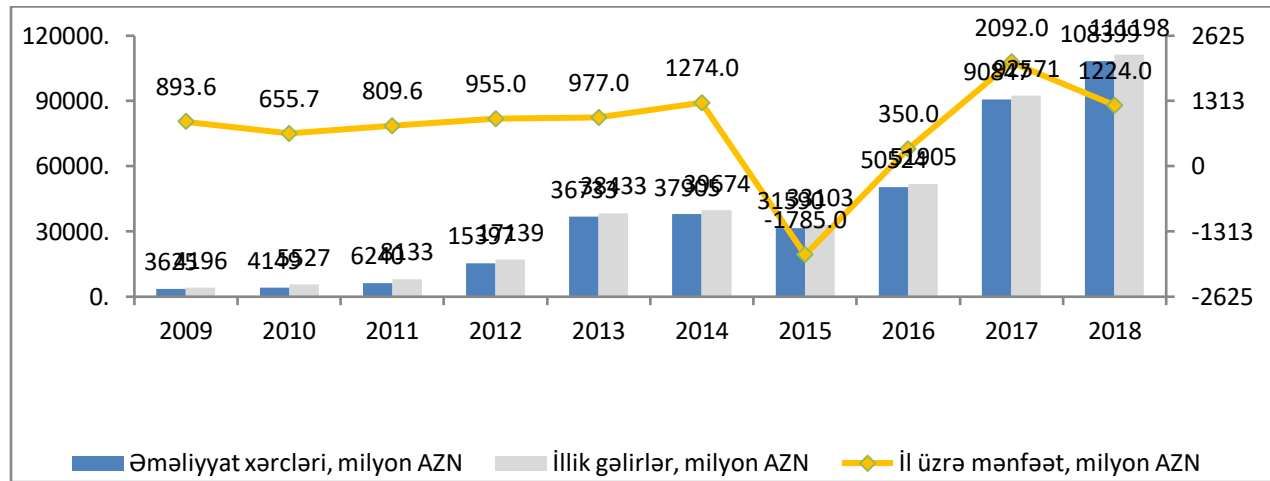

Qrafik 1-6. Neft və neft-kimya məhsullarının ixrac dinamikası (2008-2016)

Mənbə: SOCAR-ın illik hesabatları

SOCAR-ın ümumi gəlirləri 2009-cu ildə cəmi 4,2 milyard AZN olduğu halda 2018-ci ilin sonuna 112 milyard AZN-ə yüksəlib. Gəlirlərin 52,6%-i xam neft

satışından əldə olunan gəlirlər təşkil edir. Ötən il neft hasilatının artımı xam neft satışından əldə olunan gəlirləri 3,3% artırır. Son 10 il ərzində xam satışından illik gəlir 0,9 milyard AZN-dən 58,5 milyard AZN-ə çatıb. Gəlirlərin 36,1%-i xalis neft məhsulları, 3,5%-i neft-kimya məhsulları, 2,9%-i təbii qaz satışı hesabına formalaşmış. İl ərzində xalis neft məhsullarının satışından əldə olunan gəlirlər 61,6%, təbii qaz satışından əldə olunan gəlirlər 19,5%, neft-kimya məhsullarının satışından əldə olunan gəlirlər 0,3% artıb⁴. **(Qrafik 1-7)**

Qrafik 1-7. Kapital və əməliyyat xərclərinin dinamikası, 2008-2017

Mənbə: SOCAR-ın maliyyə hesabatları

Şirkət gəlirlərin əsas hissəsini İsveçrədəki fəaliyyət nəticəsində əldə edib. Şirkətin İsveçrədə yaratdığı SOCAR Trading və SOCAR Energy Switzerland şirkələri vasitəsilə 2018-ci ildə 94,5 milyard manat gəliri olub ki, bu da həmin il üzrə konsolidə edilmiş gəlirlərin 85%-ni təşkil edib. 2017-ci ildə bu göstərici 85%, 2016-cı ildə 78%, 2015-ci ildə 72% olub⁵. Gəlirlərin yalnız 6%-i daxili satışın payına düşüb. Ötən il ölkə satış hesabına şirkətin qazancı 6,6 milyard manat olub. Şirkət Türkiyədə 5 milyard manat, BƏƏ-də 2,4 milyard manat, Gürcüstanda 1,1 milyard manat gəlir əldə edib.

Şirkətin istehsal, nəql etdiyi və satdığı məhsulların çeşidinin artması gəlirlərin artımı ilə yanaşı xərcləri də artırır. Əməliyyat xərcləri 2009-cu ildəki 3,7 milyard AZN-dən 2018-ci ildəki 108,4 milyard AZN-ə yüksəlib. **(Qrafik 1-7)**

⁴ SOCAR-ın 2018-ci il üzrə maliyyə hesabatı

⁵ SOCAR-ın maliyyə hesabatları, 2015-2017

SOCAR-ın “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin strukturunun təkmilləşdirilməsi haqqında” 24 yanvar 2003-cü il tarixli 844 sayılı Fərmanla təsdiq edilmiş Nizamnaməsində⁶ şirkətin dövlətlə münasibətlərinin hüquqi tərəfinə ilk olaraq 1.7-ci bənddə rast gəlinir. Həmin bəndə görə, *şirkət dövlətin öhdəliklərinə, dövlət də qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, Şirkətin öhdəliklərinə görə cavabdeh deyil. Azərbaycan Respublikasında digər iri dövlət şirkətlərinin Nizamnamələrini analiz etdikdə məlum ki, bu qurumların öhdəlikləri üçün dövlətin məsuliyyət daşmadığı müddəa əksini tapıb. Məsələn, “Azərişiq” ASC-nin Nizamnaməsinin⁷ 2.5-ci bəndində qeyd edilir ki, dövlət Cəmiyyətin öhdəlikləri üçün cavabdeh deyildir və Cəmiyyətin fəaliyyəti ilə bağlı zərər üçün dövlətə məxsus səhmlərin dəyəri həddində risk daşıyır. Analoji öhdəlik “Azərbaycan Hava Yolları” QSC⁸, “Azərbaycan Dəmir Yolları” QSC⁹, “Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi” QSC¹⁰, “Bakı Metropoliteni” QSC¹¹ kimi iri dövlət şirkətlərinin nizamnamələrində qeyd edilib. “Azərsu” ASC-nin Nizamnaməsində¹² Cəmiyyətin səhmdarlarının (dövlət adından Azərbaycan Respublikasının Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi çıxış edir) Cəmiyyətin öhdəlikləri üçün cavabdeh olmadığı göstərilir. İri dövlət şirkətləri arasında yeganə olaraq SOCAR-ın Nizamnaməsində dövlətin Şirkətin öhdəliklərinə münasibətdə istisna hallarda məsuliyyət daşması nəzərdə tutulub. Təsadüfi deyil ki, SOCAR-ın fəaliyyəti boyu dövlətin şirkətə dəstəyi daim müşahidə edilir və bir sıra hallarda bu dəstək şirkətin dövlətə dəstəyini üstələyir. Məsələn, rəsmi məlumatlara görə, 2018-ci ildə¹³ SOCAR-ın dövlət büdcəsindən aldığı vəsaitin həcmi 1486,4 milyon manat olduğu halda həmin il büdcə ödənişləri 1425,1 manat manat olub. Eyni vəziyyət “Azərenerji” ASC, “Azərbaycan Dəmir Yolları” QSC, “Azərsu” ASC kimi dövlət şirkətlərində də baş verib. Bu, onu göstərir ki, Nizamnamədə dövlətin sahib olduğu şirkətlərin öhdəliyinə görə məsuliyyət daşmadığı göstərilə də realıqda dövlətin dəstəyi açıqca görünür.*

⁶ <http://www.e-qanun.az/framework/1899>

⁷ <http://www.e-qanun.az/framework/30261>

⁸ <http://www.e-qanun.az/framework/27430>

⁹ <http://www.e-qanun.az/framework/19253>

¹⁰ <http://www.e-qanun.az/framework/26863>

¹¹ <http://www.e-qanun.az/framework/27976>

¹² <http://www.azersu.az/files/Nizamnam.docx>

¹³ Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatasının 2018-ci ilin dövlət büdcəsinin icrası haqqında Rəyi (xülasə), səhifə 12 <http://sai.gov.az/upload/files/xulese.pdf>

Nizamnaməyə görə, şirkət iqtisadi, sosial və istehsal-texniki proqramların həyata keçirilməsi üçün yerli və xarici banklardan, beynəlxalq maliyyə institutlarından və digər mənbələrdən kredit vəsaitlərinin cəlb edə bilər, strukturuna daxil olan qurumların və iştirakçı olduğu birgə müəssisələrə təyinatlı maliyyə yardımları və kredit vəsaitləri ayıra bilər. Şirkət qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş vergiləri və digər məcburi ödənişləri dövlətə ödədikdən sonra özünün və strukturuna daxil olan qurumların fəaliyyətindən əldə edilmiş mənfəəti mərkəzləşdirilmiş fondlarda cəmləşdirmək və həmin vəsaitlər üzərində müstəqil sərəncam vermək hüququna malikdir.

Şirkətin Nizamnaməsində dövlətlə münasibətlərə, o cümlədən maliyyə münasibətlərinə münasibətdə məhdudiyətlər nəzərdə tutulmasa da bu münasibətlərin tənzimlənməsi forması və ya çərçivəsi də əksini tapmayıb. Nizamnamənin 2.3.-cü bəndində SOCAR-a dövlət tərəfindən həyata keçirilən sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin təmin edilməsi üçün sosial təyinatlı obyektlərin (mənzil-tikinti kooperativlərinin, idman sağlamlıq qurğularının, tibb, gigiyena və epidemiologiya, məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin, sanatoriya və istirahət sahələrinin) yaradılması, idarə olunması və inkişaf etdirilməsi hüququnu verir. Nizamnamənin digər bəndinə (6.1-1.) görə, SOCAR və ya onun törəmə cəmiyyətləri hesabat dövrü ərzində dövlət zəmanəti ilə kredit alıbsa və ya dövlət borcunun xərclənməsi ilə bağlı layihələrdə iştirak edibsə, həmçinin onlara büdcədən subsidiya, subvensiya, qrant və ya müəyyən səlahiyyətlərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı büdcə vəsaiti ayrılıbsa, bu halda SOCAR hesabat dövrü başa çatdıqdan sonra birləşdirilmiş (konsolidə edilmiş) maliyyə hesabatlarını auditor rəyi ilə birlikdə Maliyyə Nazirliyinə təqdim etməlidir.

2. SOCAR və dövlətin maliyyə münasibətləri

SOCAR-ın fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları, digər normativ-hüquqi aktlar, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr, Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə təsdiq edilmiş neftqaz kəşfiyyatı və işlənməsi sahəsində bağlanmış sazişlər və şirkətin nizamnaməsi ilə tənzimlənir. Şirkət fəaliyyəti istiqamətləri ilə bağlı Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Fövqəladə Hallar Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsi qarşısında daim hesabatlarla çıxış edir. SOCAR hər il növbəti ayın 15-dək əvvəlki ay ərzində hesablarına və kassalarına daxil olmuş pul vəsaitinin məbləği və onun istifadə istiqamətləri barədə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə və Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinə bu nazirliklərin hazırladığı forma üzrə hesabat təqdim edir¹⁴.

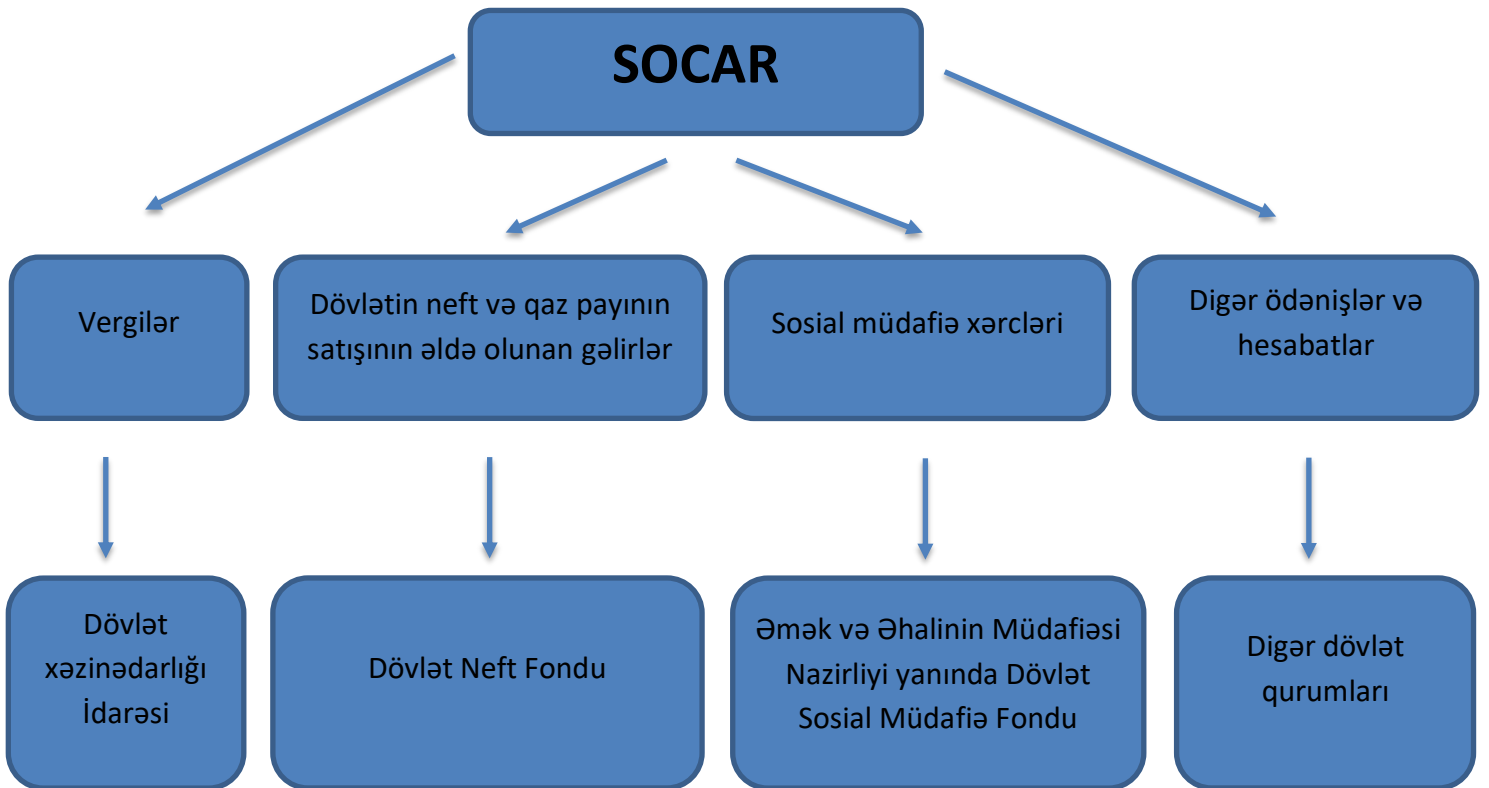
SOCAR Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 24 yanvar tarixli 844 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmiş nizamnaməsinin 6-cı bəndinə (“Şirkətdə uçot, hesabat və nəzarət”) əsasən Azərbaycan Respublikasının Qanunlarına müvafiq olaraq mühasibat uçotu aparır, illik maliyyə hesabatlarını, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq vergi hesabatlarını Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinə təqdim edir. Şirkət “Rəsmi statistika haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq statistik hesabatlarını tərtib edərək Dövlət Statistika Komitəsinə təqdim edir.

Dövlət tərəfindən SOCAR-a maliyyə vəsaitlərinin ayrılması daha çox nizamnamə kapitalı və ya kredit ayırmaları vasitəsi ilə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı Borcverən qismində çıxış edərək, borcalan Azərbaycan bankları və təkrar borcalan qismində SOCAR-a dövlət zəmanəti ilə kredit vəsaiti ayırır. Zəmanət kimi Azərbaycan Respublikası Hökuməti adından çıxış edən Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi

¹⁴ Azərbaycan Respublikası Mədən Hasilatı üzrə Şəffaflıq Təşəbbüsünün illik Hesabatı. 2015-ci il üzrə Azərbaycan MHŞT Hesabatı. Moore Stephens Azerbaijan.

http://www.eiti.az/doc/2015/2015_EITI_report_published_aze_final.pdf

Bankı, SOCAR və Azərbaycan bankları arasında dövlət zəmanətinin verilməsi barədə saziş imzalanır.

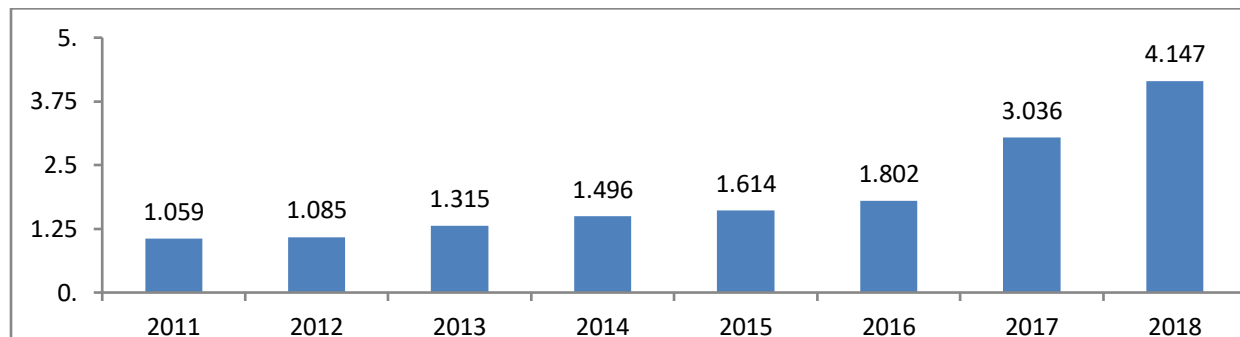

Şəkil 2-1. SOCAR-ın dövlət qurumları ilə münasibəti
Mənbə: Moore Stephens Azərbaycan

SOCAR-la dövlət arasında maliyyə axınlarını aşağıdakı şəkildə sistemləşdirmək olar:

Dövlətdən SOCAR-a maliyyə köçürmələri:

Kapitalın artımına dəstək. SOCAR-ın *nizamnamə kapitalı* 2012-2018-ci illərdə 3 dəfəyədək artaraq 1,059 milyard manatdan 4,147 milyard manata qədər yüksəlib. Artımın əsas mənbəyini dövlət büdcəsində şirkətə edilən yardımlar təşkil edib.

Qrafik 2-1. 2016-2018-ci illər üzrə SOCAR-ın nizamnamə kapitalının dəyişməsi, milyard manat

Mənbə: SOCAR-ın Davamlı inkişaf haqqında Hesabatları

2011-ci il ərzində SOCAR-ın nizamnamə kapitalı 190 milyon manat artırılıb. Bu artımın 150 milyon manatı hökumət tərəfindən Azəriqaz İB-nin nizamnamə kapitalının artırılması, 40 milyon manatı isə Karbamid zavodunun yaradılması ilə bağlıdır¹⁵. 2012-ci il ərzində şirkətin nizamnamə kapitalının 230 milyon manat artırılması Azərbaycan Respublikasında təbii qazın satışı və paylanması ilə məşğul olan SOCAR-ın törəmə müəssisəsi Azəriqaz İB-nin nizamnamə kapitalının hökuməti tərəfindən artırılması ilə bağlıdır¹⁶. Dövlət 2014-cü ildə SOCAR-ın nizamnamə kapitalının artırılması üçün 178 milyon manat¹⁷, 2015-ci ildə 581 milyon

¹⁵ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2012-ci il”, “Qeyd 28, Nizamnamə kapitalı, əlavə ödənilmiş kapital və bölüşdürülməmiş mənfəət”, səhifə 54

¹⁶ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2013-ci il”, “Qeyd 28, Nizamnamə kapitalı, əlavə ödənilmiş kapital və bölüşdürülməmiş mənfəət”, səhifə 59

¹⁷ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2014-cü il”, “Qeyd 26, Nizamnamə kapitalı, əlavə ödənilmiş kapital və bölüşdürülməmiş mənfəət”, səhifə 67

manat¹⁸ 2016-cı ildə 172 milyon manat¹⁹ 2017-cı ildə 243 milyon manat²⁰, 2018-ci ildə 1190 milyon manat məbləğində vəsait yatırılıb²¹. Ötən il büdcədən yönəldilən vəsaitin 959,5 milyon manatı bəzi neft yataqları (Ümid, Qarabağ və Babək yataqları) üzrə həyata keçirilən qazma işlərinin aparılmasına dövlət dəstəyini təmin etmək məqsədi daşıyılıb.²² 2018-ci ildə Nazirlər Kabinetinin Qərarına uyğun olaraq SOCAR-ın Maliyyə nazirliyinə ödəyəcəyi 680 milyon manat məbləğində borc vəsaitləri şirkətin nizamnamə kapitalına köçürülüb²³.

İnvestisiya. SOCAR-ın iştirak etdiyi layihələr tam və ya qismən dövlət büdcəsi və ya Dövlət Neft Fondundan ayrılan investisiyayönümlü vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2014-cü il 25 fevral tarixli 287 sayılı Sərəncamı ilə “Şahdəniz” qaz-kondensat yatağının istismarının ikinci mərhələsi, Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin genişlənməsi, Trans-Anadolu Boru Kəməri və Trans-Adriatik Boru Kəməri layihələrinin idarə edilməsini təmin etmək məqsədilə SOCAR tərəfindən nizamnamə kapitalı 100 milyon USD məbləğində olan, səhmlərinin 51%-i dövlət mülkiyyətində, 49%-i SOCAR-a məxsus olan Cənub Qaz Dəhlizi QSC yaradılıb.²⁴ 2017-ci ildə “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsində SOCAR vasitəsilə Azərbaycan tərəfinin iştirak payının maliyyələşdirilməsinə 142,8 milyon manat vəsait sərf edilib²⁵. Sərəncamla Dövlət Neft Fonduna CQD ASC-nin birbaşa dövlət mülkiyyətində olan səhmlərinin maliyyələşdirilməsi, eləcə də CQD ASC-yə keçən layihələrdəki iştirak paylarının maliyyələşdirilməsi üçün tələb olunan vəsaitin, geri qaytarılmaq şərti ilə CQD ASC-

¹⁸ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2015-ci il”, “Qeyd 27, Nizamnamə kapitalı, əlavə ödənilmiş kapital və bölüşdürülməmiş mənfəət”, səhifə 69

¹⁹ “Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsinin icrası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə və dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabatla Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyi, Səh 255. http://sai.gov.az/upload/files/ICRA-2016-SON_FINAL.pdf

²⁰ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2017-ci il”, “Qeyd 28, Nizamnamə kapitalı, əlavə ödənilmiş kapital və bölüşdürülməmiş mənfəət”

²¹ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2018-ci il”, “Qeyd 27, Nizamnamə kapitalı, əlavə ödənilmiş kapital və bölüşdürülməmiş mənfəət”, səhifə 80

²² “Azərbaycan Respublikasının 2018-ci il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının R Ə Y İ <http://sai.gov.az/upload/files/2018-DURUSTLESME-REY-FINAL.pdf>

²³ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2018-ci il”, “Qeyd 27, Nizamnamə kapitalı, əlavə ödənilmiş kapital və bölüşdürülməmiş mənfəət”, səhifə 80

²⁴ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2016-cı ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, Bakı, 2017

²⁵ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2017-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, Bakı, 2018

yə uzunmüddətli investisiya edilməsi tapşırılıb. 2014- 2016-cı illər ərzində Dövlət Neft Fondu tərəfindən CQD ASC-nin nizamnamə kapitalının artırılması üçün ümumilikdə 1232,1 milyon ABŞ dolları (1530,3 milyon AZN) vəsait İqtisadiyyat Nazirliyinə köçürülüb. 2017-2018-ci il ərzində qeyd olunan layihə üzrə nəzərdə tutulan iştirak payına vəsait yönəldilməyib²⁶.

Nazirlər Kabinetinin 30 dekabr 2013-cü il tarixli, 398s sayılı Sərəncamı ilə 2014-cü ilin dövlət investisiya xərclərindən **“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009–2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı” Dövlət Proqramı** çərçivəsində nəzərdə tutulmuş qazlaşdırma tədbirləri üçün SOCAR-a 60 milyon manat vəsait ayrılıb.

2018-ci ildə qazlaşdırmanın 95%-ə çatdırılması ilə bağlı SOCAR-a 100 milyon manat vəsait ayrılıb. Bundan başqa Nazirlər Kabinetinin 2018-ci il 4 aprel 234s sayılı Sərəncamına uyğun olaraq Gədəbəy rayonunun sərhədyanı ərazisində yerləşən 19 kənddə qazlaşdırma işləri yekunlaşdırmaq üçün Ehtiyat Fondundan 8,62 milyon manat vəsait ayrılıb. Son 15 ildə qazlaşdırılan məntəqələrin sayı 449-dan 2346-ya çatmış, abunəşilərin sayı 3 dəfə artaraq 2199266-ya (2169272 nəfəri əhali) çatıb. Prosesin davamı üçün 2019-cu ilin büdcəsində 53,5 milyon manat vəsait nəzərdə tutulub²⁷.

6,3 milyard dollar kapitalla Türkiyədə inşa edilən və 2018-ci ildə istimara verilən STAR neft emalı zavodunun səhmlərinin 60% SOCAR-a, 40%-i İqtisadiyyat Nazirliyinə məxsusdur. Zavod ilk 5 il ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına hər il 850 milyon USD, növbəti 10 il ərzində hər il 600 milyon USD gəlir gətirəcək²⁸. Türkiyə Respublikasında “Star” neft emalı kompleksinin tikintisi layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələş-dirilməsi üçün Dövlət Neft Fondundan 2013-cü ildə 372,6 milyon manat, 2014-cü ildə 223,5 milyon manat, 2016-cı ildə 331,8 milyon manat, 2017-ci ildə 735,4 milyon manat vəsait ayrılıb²⁹.

2019-cu il dövlət dövlət büdcəsindən dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu (investisiya) xərclərinə növbəti ilin dövlət büdcəsi xərclərindən 6825,2 milyon manat vəsait sərf edilməsi nəzərdə tutulub. Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu

²⁶ “Azərbaycan Respublikasının 2017-ci il dövlət büdcəsinin icrası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə və dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabatla Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının R Ə Y İ. Səh. 212. http://sai.gov.az/upload/files/REY_ICRA2017_final.pdf

²⁷ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2018-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, Bakı, 2019

²⁸ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2018-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, Bakı, 2019

²⁹ Dövlət Neft Fondunun 2013-2018-ci illər üzrə büdcələrinin icrasına dair Prezident Fərmanları

(investisiya) xərclərindən dövlətə məxsus bir sıra şirkət və səhmdar cəmiyyətlərin namizmə kapitalının artırılması yolu ilə investisiya qoyuluşu nəzərdə tutulub. Belə ki, 2019-cu ildə dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərindən SOCAR tabeliyində olan H.Əliyev adına Neft Emalı Zavodunun yenidən qurulması və Ümid, Qarabağ və Babək yataqlarının işlənilməsi və s. istiqamətlərdə infrastruktur və sosial layihələrin maliyyə təminatı üçün müvafiq məbləğdə vəsait ayrılması planlaşdırılıb³⁰. Ayrılacaq vəsaitin həcmi barədə məlumat yoxdur.

Kreditləşmə. Dövlət İnvestisiya Proqramının icrası çərçivəsində dövlət zəmanəti əsasında 2015-ci ildə Mərkəzi Bankı tərəfindən bir sıra layihələrin həyata keçirilməsi üçün 16 sifarişçi təşkilata 3141,5 milyon manat məbləğində kredit xətti açılıb. Bu vəsaitin 60,2%-i və ya 1891,5 milyon manatı SOCAR-ın payına düşüb³¹.

Bir sıra hallarda Maliyyə Nazirliyi tərəfindən vahid xəzinə hesabının (sərbəst) qalığının bir hissəsi ölkədaxili banklarda depozit hesablarına yerləşdirilir. Həmin banklardan da alınan məlumatlara görə yerləşdirilmiş depozit məbləği kredit şəklində güzəştli faiz dərəcəsi ilə məqsədli şəkildə dövlət şirkətlərinə və nəzarət zərfi dövlətə məxsus səhmdar cəmiyyətlərə, o cümlədən Dövlət Neft Şirkətinə verilir. Hesablama Palatası 2015-ci il dövlət büdcəsinin icrası ilə bağlı açıqladığı bunula bağlı narahatçılığını ifadə edərək qeyd edib ki, bu hal onsuz da kredit portfeli üzrə borc qalığı böyük həcmli olan və dövrü olaraq kreditlərin qaytarılmasında müvafiq çətinliklərlə üzləşən təşkilatların borc qalığının artması ilə nəticələnməklə büdcə vəsaitlərinin vaxtında geri qaytarılmaması riskini artırmış olur³².

Hesablama Palatasının 2020-ci il dövlət büdcəsi layihəsi barədə Rəyində³³ qeyd edilir ki, 2018-ci ilin dövlət büdcəsini icrasında qalmış vahid xəzinə hesabının qalığının 9,4 milyon manatı Maliyyə Nazirliyi vasitəsilə 2019-cu ildə büdcə ssudası kimi il ərzində qaytarmaq şərti ilə SOCAR-ın Neft Emalı zavoduna verilib.

³⁰ Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il dövlət büdcəsinin Zərfi, Bakı 2018

³¹ "Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsinin icrası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə dair illik hesabatı Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyi, Bakı, 2017, səhifə 92.
<http://sai.gov.az/upload/files/HP%202016%20fealiyyet.pdf>

³² "Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il dövlət büdcəsinin icrası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə və dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabatı Hesablama Palatasının Rəyi, Bakı, 2016

³³ "Azərbaycan Respublikasının 2020-ci il dövlət büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyi" <http://sai.gov.az/1/rev/71/>

2018-ci ilin martında SOCAR Maliyyə Nazirliyindən 102 milyon AZN (60 milyon ABŞ dolları) dəyərində qısamüddətli, 98 milyon AZN məbləğlərində uzunmüddətli borc götürüb.³⁴

Vergi güzəştləri. Nazirlər Kabinetinin 2 dekabr 2013-cü il tarixli, 333 sayılı “**Neft məhsullarının qüvvədə olan aksiz dərəcələrinin səviyyəsinin dəyişdirilməsi barədə**” Qərarı³⁵ ilə neft məhsullarının, o cümlədən benzinin və dizelin qüvvədə olan aksiz dərəcələri artırılıb. Qərara görə, Aİ-95 markalı benzinin aksiz dərəcəsi 101%-dən 159%-ə, Aİ-92 (92%) və Aİ-80 (93%) markalı benzinlərin hər ikisi üçün aksiz dərəcəsi 134%-ə qaldırılıb. Dizeldə artım 24%-dən 57%-ə çatdırıldı. Bu artımın davamı olaraq Tarif Şurasının Qərarı ilə həmin ilin dekabrın 3-dən etibarən ölkə ərazisində satılan yanacaq (benzin, dizel) qiyməti artırılıb. Nazirlər Kabineti 6 fevral 2014-cü il, 35 sayılı “**Neft məhsullarının qüvvədə olan aksiz dərəcələrinin səviyyəsinin dəyişdirilməsi barədə**” Qərarı³⁶ ilə bu qərara 333 sayılı Qərara növbəti dəyişiklik edildi. Dəyişiklik əsasında Azərbaycan Respublikasında istehsal olunan və satılan 23 növ neft məhsullarının 11-də tətbiq edilən aksiz vergisinin dərəcələri əhəmiyyətli dərəcədə azalıb. Məsələn, dəyişikliyə görə, Aİ-95 markalı benzinə tətbiq edilən aksiz vergisi 159%-dən 64%-ə, Aİ-92 benzinində 134%-dən 65%-ə, Aİ-80-də 134%-dən 66%-ə endirilib. Dizel yanacağı üçün isə bu göstərici 57%-dən 18%-ə endirilib. Bu azalma nəticəsində aksiz vergi üzrə dərəcələri 2 dekabr 2013-cü il tarixdəki artımdan əvvəlki həddindən də aşağı oldu. Yanacağın bahalaşmasına səbəb olan vergi dərəcələri endirildikdən sonra yanacağın qiymətində dəyişiklik, yəni ucuzlaşma baş vermədi. Hökumətin qərarı ilə SOCAR-ın emal etdiyi müxtəlif növ yanacağın satışından hər ton üçün əlavə olaraq 30-60 faiz intervalında qazanc əldə etməyə başladı.

Hökumət dövrü olaraq daxili bazarda yanacağın qiymətini tənzimləmək üçün gömrük rüsumların dəyişiklik edərək idxal olunan yanacağı müəyyən müddətə idxal rüsumlarından azad edir³⁷. Bu güzəştlər nəticəsində ölkəyə yanacaq idxal edən SOCAR şirkəti müəyyən dövr üçün vergi güzəştləri əldə edir. Məsələn, Nazirlər

³⁴ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2017-ci il”, Maliyyə hesabatlarının hazırlanmasının əsası və mühüm mühasibat uçotu prinsipləri, səhifə 95

³⁵ <http://www.e-qanun.az/framework/28124>

³⁶ <http://www.e-qanun.az/framework/28122>

³⁷ <http://www.e-qanun.az/framework/36122>

Kabinetinin 2016-cı ildə 308 sayılı Qərarı³⁸ ilə yanacağa tətbiq edilən 15%-lik gömrük rüsumu 2 ay müddətinə 0 dərəcə ilə əvəz olunub. Analoji Qərar 2017-ci ildə 3 ay müddətində qəbul edilib³⁹.

SOCAR-ın əldə etdiyi digər vergi güzəşti ƏDV ilə bağlıdır. AÇG, Şah Dəniz və Abşeron HPBS-lərin müddəalarına uyğun olaraq Azərbaycan (AÇG) Limited (AzAÇG), Azərbaycan (Şah Dəniz) Limited (AzŞD) və SOCAR Abşeron MMC vergi orqanlarının verdiyi və müvafiq olaraq 19 sentyabr 2019-cu il, 3 iyun 2026-cı il və 22 may 2034-cü il tarixlərində qüvvədə olan ƏDV şəhadətnamələrinə uyğun olaraq müvafiq HPBS əsasında Azərbaycan Respublikasında podratçı tərəfə sıfır faiz ƏDV tətbiq edilir⁴⁰.

Büdcə yardımları. Milli Məclisin 30 iyun 2017-ci il tarixli qərarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti tərəfindən istehsal olunan təbii qazın daxili bazarda maya dəyərindən aşağı qiymətə satışına görə yaranmış zərərin örtülməsi üçün (“Sosial təminat” köməkçi bölməsi üzrə nəzərdə tutulmuş vəsaitdən) dövlət büdcəsindən 2017-ci ildə 250 milyon manat məbləğində vəsait ayrılıb⁴¹.

2015-ci ildə baş vermiş devalvasiya “Azərenerji” ASC-nin xarici kreditlər üzrə borc öhdəliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırması nəticəsində dövlət şirkətinin bir sıra öhdəliklərinin icrasında, o cümlədən yanacağa görə Dövlət Neft Şirkətinə ödənişlərin aparılmasında çətinliklər yaranıb. “Azərenerji” ASC və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti arasında qarşılıqlı ödəmələr probleminin tənzimlənməsi məqsədi ilə Nazirlər Kabinetinin müvafiq sərəncamına uyğun olaraq 2015-ci ilin 1 oktyabr tarixinə “Azərenerji” ASC-nin SOCAR-a yanacağa görə yaranmış borclarının ödənilməsi məqsədi ilə “Azərenerji” ASC-yə uzunmüddətli, aşağı faizli borcun verilməsi təmin edilib.

³⁸ <http://www.e-qanun.az/framework/33585>

³⁹ <http://www.e-qanun.az/framework/36122>

⁴⁰ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2017-ci il”, Maliyyə hesabatlarının hazırlanmasının əsası və mühüm mühasibat uçotu prinsipləri, səhifə 21

⁴¹ “Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyi, Bakı, 2019

SOCAR-dan dövlətə ayırmalar:

Büdcə ödənişləri

“Dövlət gəlirlərinin proqnozlaşdırılması və modelləşdirilməsi metodologiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin Q-05 sayılı 10 may 2012-ci il tarixli Qərarına⁴² əsasən SOCAR dövlətə aşağıdakı vergi və ödənişləri edir:

1. Gəlir vergisi:

- *Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi*
- *Fiziki şəxslərin gəlir vergisi*

2. İstehlak vergiləri

- *Əlavə dəyər vergisi*
- *Aksiz*
- *Sadələşdirilmiş vergi*
- *Yol vergisi*
- *Mədən vergisi*

3. Mülkiyyət vergiləri

- *Torpaq vergisi*
- *Əmlak vergisi*

4. Məcburi sosial sığorta ödənişləri

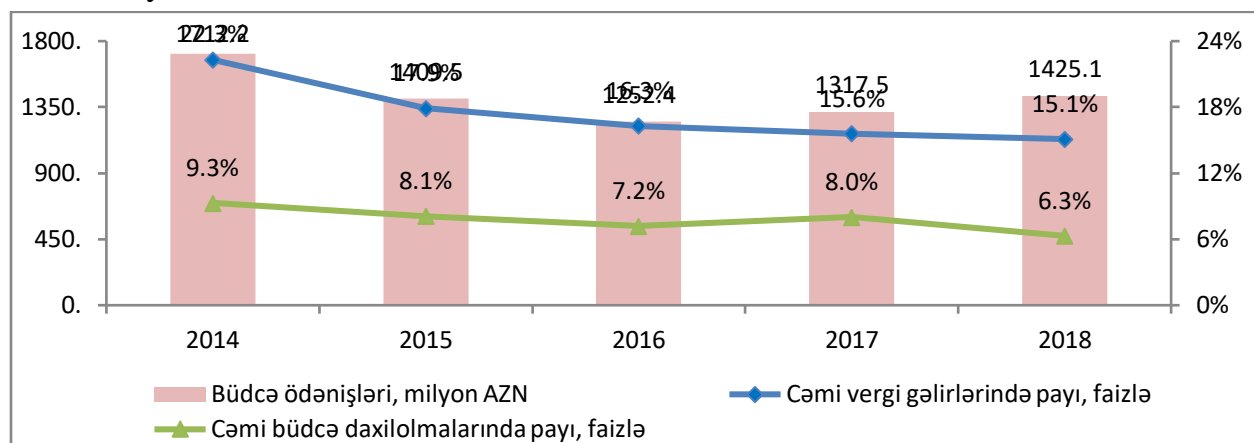
Xam neftin satışından əldə olunan gəlirlər, xam neftin beynəlxalq bazar qiyməti ilə dövlət tərəfindən tənzimlənən daxili qiyməti arasındakı qiymət marjası üzrə Azərbaycan Respublikasında müvafiq vergi çıxılmaqla göstərilir. Bazar qiyməti ilə dövlət tərəfindən tənzimlənən daxili qiymət arasındakı fərqə 30 faiz dərəcəsində vergi tətbiq edilir və vergi məbləği Dövlət Büdcəsinə köçürülür.

2018-ci ilin dövlət büdcəsində SOCAR üzrə büdcə daxilolmaları 1425,1 milyon manat olub ki, bu da 2017-ci illə müqayisədə 8,2% çoxdur. Bunlar “Azəriqaz” və “Azərkimya” dövlət müəssisələri ilə birlikdə Dövlət Neft Şirkətinin xətti ilə konsolidə edilmiş vergilər və digər ödənişlərdir (fiziki şəxslərin gəlir vergisi istisnadır). Ötən il dövlət büdcəsinin ümumi gəlirlərinin 6,3%-i, dövlət büdcəsinin

⁴² <http://www.e-qanun.az/framework/23594>

neft sahələrindən gəlirlərinin (7884 milyon AZN) 15,1%-i, neft sektorundan yığılan vergi daxilolmalarının (2441,5 milyon AZN) isə 58,4%-i SOCAR-ın payına düşüb.⁴³

Dövlət mülkiyyətində olan vergi ödəyicilərinin büdcə ödənişlərində SOCAR-ın payı son illər əhəmiyyətli dərəcədə artmaqdadır. 2018-ci ildə bu vergi ödəyicilərinin büdcə ödənişlərində SOCAR-ın payı 2015-ci, 2016 və 2017-ci illərlə müqayisədə, müvafiq olaraq 8,0 faiz bəndi, 6,1 faiz bəndi və 3,8 faiz bəndi artaraq 75,6%-ə yüksəlib.

Qrafik 2-2. SOCAR-ın büdcə ödənişləri (2013-2018)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası

SOCAR-ın büdcə ödənişləri dünya bazarlarında xam neftin ucuzlaşması səbəbindən 2014-2016-cı illərdə 1,71 milyarddan 1,25 milyard manata düşsə də sonrakı iki ildə artım tendensiyası nümayiş etdirib. Vergi ödənişlərin artımına rəğmən 2014-2018-ci illərdə ölkə üzrə ümumi vergi gəlirlərində SOCAR-ın vergi ödənişlərinin payı 22,3%-dən 15,1%-ə qədər azalıb. (Qrafik 2-2)

Cədvəl 1. Dövlət Neft Şirkətinin (tabelikdə olan müəssisələr üzrə konsolidə edilmiş şəkildə) vergi ödənişləri (fiziki şəxslərin gəlir vergisi istisna olmaqla), min manatla

⁴³ “Azərbaycan Respublikasının 2017-ci il dövlət büdcəsinin icrası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə və dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabatı Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının R Ə Y İ http://sai.gov.az/upload/files/REY_ICRA2017_final.pdf

İri dövlət vergi ödəyiciləri	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Dövlət Neft Şirkəti	1469741,3	1684587,7	1389231,5	1244764,9	1297234,6	m/y
"Azəriqaz" İstehsalat Birliyi	23834,5	27590,4	19370,5	2810,6	7275,7	m/y
"Azərkimya" İstehsalat Birliyi	643,9	8,4	844,8	4817,1	13009,4	m/y
Dövlət Neft Şirkəti xətti ilə, ümumilikdə	1494219,7	1712186,5	1409446,8	1252392,6	1317519,7	1425069,4

Mənbə: Hesablama Palatası

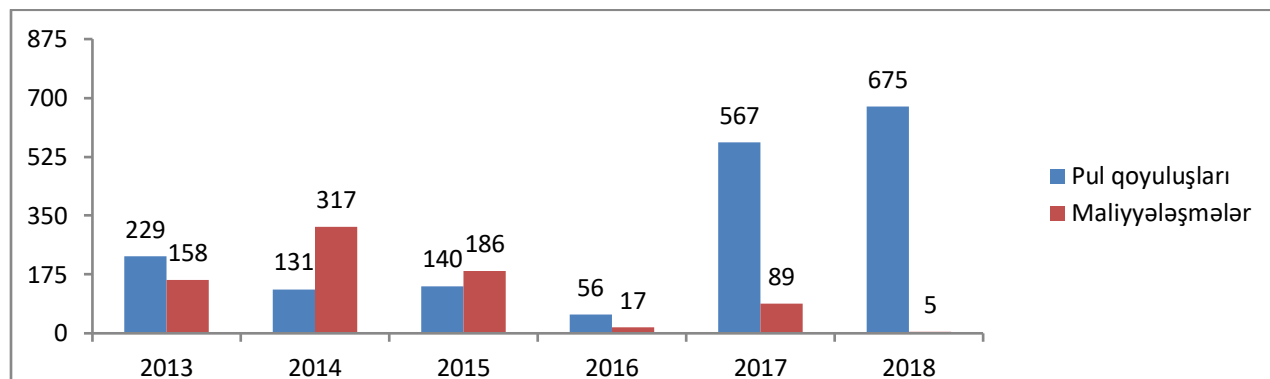
m/y – məlumat yoxdur

2018-ci il ərzində dövlət büdcəsinə olan borcların həcmi ümumilikdə 3,8% artaraq 1104,2 milyon manat olub. Bunun 828,7 milyon manatı verginin əsas məbləği, 115,2 milyon manatı maliyyə sanksiyaları, 160,3 milyon manatı faiz borcları üzrə yaranıb. 2018-ci ildə vergi borclarının əsas hissəsi qeyri-neft sektorunun, mülkiyyət növü üzrə bölgədə isə qeyri-dövlət sektorunun payına düşmüş, iri dövlət vergi ödəyicilərinin borcları üzrə Dövlət Neft Şirkətinin borcu nəzərəcarpacaq dərəcədə yüksəlib. 2018-ci ildə şirkətin verginin əsas məbləği üzrə borcu 7,9 min manatdan 2166,0 min manatadək, faizlər üzrə borcu isə 449,2 min manatadək artıb⁴⁴.

İnvestisiya. Hökumətin xüsusi qərarlarına uyğun olaraq dövlət büdcəsinə, ayrı-ayrı dövlət agentliklərinə və hökumətin həyata keçirdiyi layihələrə, o cümlədən tikinti və təmir layihələrinə SOCAR tərəfindən pul şəklində qoyuluşlar və maliyyələşdirmələr (o cümlədən aktivlərin köçürülməsini) həyata keçirilir. Bu növ qoyuluşlar və maliyyələşdirmənin məbləğləri (*dövlət idarələrinin subpodratçılarında*) 2018-ci ildə 675 milyon AZN və 5 milyon AZN təşkil edib.

⁴⁴ "Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il dövlət büdcəsinin icrası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə və dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabatı Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyi, Bakı, 2016

Bu vəsaitlər əsasən Azərbaycan Respublikasında mövcud olan, həmçinin yeni istirahət, nəqliyyat, təhsil və tibb infrastrukturunun təmiri və yenidən qurulması üçün istifadə edilib. 2013-2018-ci illər ərzində SOCAR tərəfindən dövlət layihələrinə pul şəklində qoyuluşları və maliyyələşdirmələri 2570 milyon AZN olub. (Qrafik 2-1)

Qrafik 2-1. SOCAR tərəfindən pul şəklində qoyuluşlar və maliyyələşdirmələr, milyon manat

Mənbə: SOCAR-ın maliyyə hesabatları

SOCAR tərəfindən tikilmiş aktivlərin köçürülməsi formasında maliyyələşdirmə 2013-cü ildə 33 milyon AZN, 2014-cü ildə 28 milyon AZN, 2015-ci ildə isə 13 milyon AZN təşkil edib⁴⁵. 2016 və 2017-ci illərdə SOCAR Qrup tərəfindən tikilmiş aktivlərin köçürülməsi formasında maliyyələşdirmə olmayıb.

SOCAR iri şirkət olaraq ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır və zəruri maliyyə dəstəyi verir. Bu dəstək həm şirkətin daxili sənədləri ilə, həm də hökumətin göstərişləri ilə icra edilir.

Hökumətin göstərişi ilə paytaxtın və regionların inkişafı ilə bağlı müxtəlif illərdə qəbul edilmiş dövlət proqramlarında SOCAR üzərinə bir sıra məsuliyyətlər qoyulub. Onların bəzilərini nəzərdən keçirək:

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009–2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramında⁴⁶ hökumət tərəfindən SOCAR-a birbaşa və ya digər qurumlarla birgə aşağıdakı vəzifələr qoyulub:

- *Magistral qaz kəmərlərinin yenidən qurulması və tikintisi*

⁴⁵ http://www.eiti.az/doc/2015/2015_EITI_report_published_aze_final.pdf

⁴⁶ <http://www.e-qanun.az/framework/16721>

- *Magistral qaz kəmərlərinin elektrokimyəvi mühafizə qurğularının və elektrik enerji təsərrüfatının bərpası və yenidən qurulması*
- *Heydər Əliyev Beynəlxalq Hava Limanı ətrafının ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması (Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Fövqəladə Hallar Nazirliyi, “Azərsu” SC, “Azal” QSC ilə birgə)*
- *Neft-mədən suları axıdılan açıq kanalların borularla əvəz edilməsi və mövcud neft-mədən sularını təmizləyən qurğunun gücünün artırılması*
- *Köhnə neft-mədən sahələrində rekultivasiya işlərinin aparılması*
- *Neftlə çirklənmiş torpaqların rekultivasiyası və ümumi landşaft-arxitektura planına uyğun reabilitasiyası*
- *Dövlət Neft Şirkətinin balansında olan yaşayış binalarının fasadlarının və dam örtüklərinin əsaslı təmiri*
- *Əhalinin qaz təminatının yaxşılaşdırılması üçün yeni qaz kəmərlərinin çəkilməsi, yaşayış massivlərinin qazlaşdırılması*

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014–2018-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramında⁴⁷ hökumət tərəfindən SOCAR-a vəzifələr qoyulub:

- *Şəhər və rayon yerlərində qaz təchizatının yaxşılaşdırılması sahəsində müvafiq işlərin davam etdirilməsi*
- *Şirvan şəhərində neft-qaz hasilatı ərazilərində ekoloji tədbirlərin həyata keçirilməsi*
- *Rayonun neft və neft məhsulları ilə çirklənmiş ərazilərində ekoloji tədbirlərin həyata keçirilməsi*

“2014-2016-cı illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramında⁴⁸ hökumət tərəfindən SOCAR-a birbaşa və ya digər qurumlarla birgə aşağıdakı vəzifələr qoyulub:

- *Göllərin (Xocasən, Binəqədi, Lökbatan, Qaradağ, Qu, Zabrat, Zığ, Bülbülə) ekoloji vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılması istiqamətində işlərin davam etdirilməsi (İqtisadiyyat Nazirliyi, “Azərsu” ASC, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, aidiyyəti Rayon İcra Hakimiyyətləri ilə birgə)*

⁴⁷ <http://e-qanun.az/framework/27284>

⁴⁸ <http://www.e-qanun.az/framework/26845>

- *Böyükşor gölüniün ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasınının 1-ci mərhələsinin başa çatdırılması (İqtisadiyyat Nazirliyi, “Azərsu” ASC, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, aidiyyəti Rayon İcra Hakimiyyətləri ilə birgə)*
- *Neftlə çirklənmiş torpaqların təmizlənməsi istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi*
- *Qaz təchizatının yaxşılaşdırılması istiqamətində işlərin davam etdirilməsi*

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramında⁴⁹ dövlət tərəfindən SOCAR-a birbaşa və ya digər qurumlarla birgə aşağıdakı vəzifələr qoyulub:

- *Çirklənmiş torpaqların təmizlənməsi istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi, o cümlədən Suraxanı rayonunun ərazisində, keçmiş yod-brom zavodunun ətrafında (100 ha) çirklənmiş ərazinin bərpası, yaşıllıqların salınması və damcılı suvarma sisteminin qurulması (Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi ilə birgə)*
- *Ölkənin müxtəlif yaşayış məntəqələrində qaz təchizatının yaxşılaşdırılması sahəsində işlərin davam etdirilməsi*

Proqramlardan göründüyü kimi SOCAR üzərində qoyulan öhdəliklər arasında şirkətin fəaliyyətindən doğan öhdəliklərlə (*qaz təminatının yaxşılaşdırılması, neft və neft məhsulları ilə çirklənmiş ərazilərdə ekoloji tədbirlər*) yanaşı onun fəaliyyəti ilə bağlı olmayan öhdəliklər də (*göllərin ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, çirklənmiş torpaqların təmizlənməsi*) qoyulub. Məsələn, 2014-cü ildə SOCAR tərəfindən Bakı şəhərində parkların, yaşayış binalarının fəsadlarının və dam örtüklərinin bərpaabadlıq işləri görülüb.

Proqramda nəzərdə tutulan fəaliyyətlərin maliyyələşmə mənbələri olaraq dövlət büdcəsi, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu və “Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti” ASC-nin vəsaitləri, qanunvericiliyə zidd olmayan digər mənbələr göstərilir. Ancaq şirkətin hesabatında⁵⁰ qeyd edilir ki, regionların sosial-iqtisadi inkişafı məqsədi ilə qəbul edilmiş Dövlət Proqramları çərçivəsində müxtəlif regionlarında və

⁴⁹ <http://www.e-qanun.az/framework/41320>

⁵⁰ <http://www.socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annual-reports/davamli-inkisaf2014.pdf>

şəhərlərində aparılmış əsaslı tikinti və təmir işləri SOCAR-ın vəsaiti hesabına həyata keçirilib. Ancaq Nazirlər Kabinetinin Sərəncamları başqa mənzəri göstərir. Nazirlər Kabinetinin dövlət əsaslı investisiya vəsaitlərinin bölgüsü ilə bağlı verdiyi müvafiq Sərəncamlarına⁵¹ əsasən, *“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009–2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı” Dövlət Proqramı* çərçivəsində nəzərdə tutulmuş Bakı şəhərinin və respublika regionlarının qazlaşdırılması tədbirlərinin icrası üçün SOCAR-a 2011-2013-cü illərdə ümumilikdə 450 milyon manat vəsait ayrılıb. Nazirlər Kabinetinin 6 fevral 2012-ci il tarixli 24s sayılı Sərəncamı ilə *2011-2013-cü illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramında* 2012-ci ildə nəzərdə tutulmuş qaz təchizatının yaxşılaşdırılması tədbirləri üçün şirkətə 80 milyon manat vəsait ayrılıb. Nazirlər Kabinetinin 2015-2018-ci illəri əhatə edən dövlət əsaslı vəsait qoyuluşunun bölgüsü üzrə Sərəncamları ictimaiyyət üçün açıq olmadığından həmin dövrdə ayrılan vəsaitlərin istiqaməti və həcmi barədə məlumatlar əldə etmək mümkün olmayıb. Bu dövrdə də SOCAR-a müxtəlif məqsədli vəsait ayrılması istisna edilmir.

SOCAR eyni zamanda nizamnamədə nəzərdə tutulmayan sosial xərcləri əsaslandırmaq üçün 10.08.2012-ci il tarixli, 108 nömrəli əmrlə təsdiq edilmiş **“Xeyriyyə, sosial və sponsor yardımı haqqında”** SOCARSS-009.2012 standart sənədinə istinad edir. Şirkət 2013-2018-ci illər ərzində 72 milyon manatdan çox vəsaiti idman, təhsil, səhiyyə, maliyyə sektoruna yönəldib. (Cədvəl 2)

Cədvəl 2. 2013-2018-cü il üzrə SOCAR- 009.2012 standart sənədə uyğun xeyriyyə, sosial və sponsor yardımı haqqında ödəmələr, min manat

Yardımanın əhatə dairəsi	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İdman	7008,6	4527,3	7694,8	335,0	10473	527,7
Maliyyə assosiasiyaları və həmkarlar ittifaqları	120,0	174,0	528,8	1019,5	2508,2	890,9
Təhsil	7311,7	244,2	622,8	282,3	4292,7	196,7
Mədəniyyət və incəsənət	1143,9	1992,3	736,7	1820,1	2104,8	2826,5

⁵¹ Nazirlər Kabinetinin 26 yanvar 2011-ci il tarixli 21s sayılı, 6 fevral 2012-ci il tarixli 24s sayılı, 30 dekabr 2012-ci il tarixli 374s sayılı sərəncamları

Dövlət müəssisələri və orqanları	1620,0	2868,4	1050,0	-	-	
Səhiyyə	2400,0	15,5	-	-	12,3	
Fərdlərə göstərilən maddi yardımlar	655,4	1114,4	1468,0	463,7	568,9	172,9
Əmək qabiliyyətini itirmiş veteranlar və şəxslər	152,6	67,3	65,1	-	-	
Cəmi:	20412,3	11003,4	12166,1	3920,7	19959,9	4614,7

Mənbə: SOCAR-ın 2013-2018-ci illər üzrə Davamlı İnkişaf üzrə İllik Hesabatları

Cədvəl 2-dən görüldüyü kimi, SOCAR idman sahəsində 2013-2018-ci illərdə 30,6 milyon manat vəsait xərcləyib. Halbuki Azərbaycan Futbol Federasiyaları Assosiasiyalarının (AFFA) baş sponsoru olan SOCAR 2012-2018-ci illərdə təkcə bu quruma müxtəlif məqsədlər üçün 76 milyon manatdan çox vəsait xərcləyib. Ayrılan vəsaitlərin həcmi 2012-ci ildə 10,9 milyon manat⁵², 2013-cü ildə 18 milyon manat⁵³, 2014-cü ildə 14 milyon manat⁵⁴, 2015-ci ildə 12,9 milyon manat⁵⁵, 2016-cı ildə 11,2 milyon manat⁵⁶, 2017-ci ildə 11,1 milyon manat⁵⁷, 2018-ci ildə 8,2 milyon manat⁵⁸ olub.

2015-ci ildə paytaxtda SOCAR-ın baş podratçılığı ilə irimiqyaslı sosial layihələrdən olan Bakı Olimpiya stadionu tikilərək istifadəyə verilib. Stadion tikintisi və qurulması Türkiyə şirkəti Tekfenə həvalə edilib. Dövrü mətbuatda layihənin SOCAR tərəfindən maliyyələşdirilməsi və stadionun 640 milyon dollara (devalvasiyadan əvvəlki məzənnə ilə təxminən 500 milyon manat) başa gəlməsi

⁵² http://www.affa.az/uploads/files/dir17251/dir862/dir43/dir2/14_0.php

⁵³ <http://www.affa.az/index.php/news/maliyy-hesabat-v-bdc-layihsi/3516>

⁵⁴ [http://www.affa.az/uploads_docs/Hesabat%202014%20\(Muhasibat\).pdf](http://www.affa.az/uploads_docs/Hesabat%202014%20(Muhasibat).pdf)

⁵⁵ http://www.affa.az/uploads/files/dir17178/dir858/dir42/dir2/14_0.php

⁵⁶ http://www.affa.az/uploads/files/dir17601/dir880/dir44/dir2/7_0.php

⁵⁷ http://www.affa.az/uploads/files/dir18861/dir943/dir47/dir2/19_0.php

⁵⁸ http://www.affa.az/uploads/files/dir18095/dir904/dir45/dir2/5_0.php

barədə məlumatlar yer alıb⁵⁹. UEFA EURO 2020 Qiymətləndirmə Hesabatına⁶⁰ əsasən Bakı Olimpiya Stadionunun tikinti xərci olaraq 710,6 milyon avro (devalvasiyadan əvvəlki məzənnə ilə təxminən 650 milyon manat) göstərilib. Stadionun tikintisinə sərf edilən vəsaitin ən azı 480 milyon manatı dövlət investisiya hesabına maliyyələşib. Nazirlər Kabinetinin Sərəncamları ilə 2013-cü ildə⁶¹ 200 milyon manat, 2014-cü ildə⁶² 280 milyon manat ayrılıb. 2015-ci il üzrə müvafiq Sərəncamı əldə edə bilmədiyimizdən bu istiqamətdə vəsaitin ayrılması barədə məlumat yoxdur.

Stadion istifadəyə verildikdən sonra onun saxlanması xərcləri SOCAR tərəfindən ödənilib. SOCAR-dan Bakı Olimpiya Stadionunun hesabına köçürülən vəsaitin həcmi 2016-2018-ci illərdə 5,3 milyon manat olub. Köçürülən vəsaitin həcmi 2016-cı ildə 1,81 milyon manat (ƏMR 12/İ-1 və 01.03.2016-cı il tarixli Müqaviləyə əsasən)⁶³, 2017-ci ildə 2,67 milyon manat⁶⁴, 2018-ci ildə 746,950 min manat⁶⁵ olub. Bakı Olimpiya Stadionu 2018-ci ildə şirkətin strukturuna daxil edilib.

SOCAR-ın dövlətlə maliyyə münasibətlərini tənzimləyəcək dəqiq və aydın qaydalar sistemi mövcud deyil. Mövcud qaydalar isə ölkə iqtisadiyyatında xüsusi rola malik bir qurumla dövlət arasında xüsusi yanaşmanı özündə əks etdirmir və dövlətlə adi müəssisə ilə olan münasibətlərdən demək olar ki, fərqlənir. SOCAR ilə dövlət arasında maliyyə transferinə dair xüsusi münasibətləri əks etdirən yeganə sənəd Nazirlər Kabinetinin 30 dekabr 2016-cı il tarixli, 534 sayılı **“İri dövlət şirkətlərinin gəlirlər və xərclər smetaları haqqında”** Qərarıdır⁶⁶. Bu qərar fiskal transfer qaydalarını yox, SOCAR-ın gəlirlər və xərclər smetalarının dövlətin iştirakı ilə tərtibi, təsdiqi və dövlətin nəzarət prosedurlarını tənzimləyir. Qərar ölkədə iri dövlət şirkətlərinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində fiskal dayanıqlılığın təmin olunması, gəlirlərin və xərclərin proqnozlaşdırılmasına və icrasına nəzarətin daha da gücləndirilməsi, habelə bu sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və şəffaflığın artırılması məqsədi ilə qəbul edilib. Qərarla gəlirlər və xərclər smetaları

⁵⁹ https://az.wikipedia.org/wiki/Bak%C4%B1_Olimpiya_Stadionu#cite_note-2

⁶⁰ https://www.uefa.com/MultimediaFiles/Download/competitions/General/02/14/49/29/2144929_DOWNLOAD.pdf

⁶¹ Nazirlər Kabinetinin 30 dekabr 2012-ci il tarixli 374s sayılı Sərəncamı

⁶² Nazirlər Kabinetinin 30 dekabr 2013-cü il tarixli, 398s sayılı Sərəncamı

⁶³ http://www.affa.az/uploads/files/dir17601/dir880/dir44/dir2/7_0.php

⁶⁴ http://www.affa.az/uploads/files/dir18095/dir904/dir45/dir2/5_0.php

⁶⁵ http://www.affa.az/uploads/files/dir18861/dir943/dir47/dir2/19_0.php

⁶⁶ <http://www.e-qanun.az/framework/34668>

hazırlanmalı, təsdiq edilməli və icrası üzrə monitoring aparılmalı olan 14 iri dövlət şirkətinin Siyahısı təsdiq edilib və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti də həmin siyahıya daxildir. Qərar əsasında iri dövlət şirkətlərinin gəlirlər və xərclər smetaları üzrə 5 nəfərdən ibarət Komissiya yaradılıb. Komissiyaya Baş nazirinin birinci müavini rəhbərlik edir və əlavə olaraq 4 qurum (iqtisadiyyat, maliyyə, vergilər nazirlikləri və Mərkəzi Bank) rəhbər səviyyəsində təmsil olunur. Komissiyanın cari fəaliyyətini Maliyyə Nazirliyi təmsalında Katiblik həyata keçirir.

Qərara görə, SOCAR növbəti ilin gəlirlər və xərclər smetalarının ilkin layihələrini, o cümlədən hər bir proqnozlaşdırılan göstəricisinə dair açıqlamaları *avqustun 1-dək*, yekun layihələrini isə *oktyabr ayının 15-dək* Komissiyanın Katibliyinə təqdim etməlidir. Komissiya *dekabr ayının 25-dək* SOCAR-ın gəlir və xərclər smetalarını təsdiq edir.

Qaydaya əsasən, dövlət büdcəsinin dövlət əsaslı vəsait qoyuluşlarında (investisiya xərclərində) SOCAR üçün investisiya vəsaiti nəzərdə tutulduğu halda, həmin investisiya məbləğləri gəlirlər və xərclər smetasının *“Maliyyələşdirmə fəaliyyətindən pul vəsaitlərinin hərəkəti”* və *“İnvestisiya fəaliyyətindən pul vəsaitlərinin hərəkəti”* bölmələrinin müvafiq bəndlərində əks etdirilərək Komissiya tərəfindən yenidən təsdiq edilir.

SOCAR da öz növbəsində təsdiq olunmuş gəlirlər və xərclər smetalarının rüblük icrası barədə hesabatı artan yekunla *hər rübdən sonrakı ayın 15-dək* Komissiyaya kağız və elektron daşıyıcılarda təqdim edir. Gəlirlər və xərclər smetalarının rüblük icrasında proqnozlaşdırılan göstəricilərdən 10 faizdən yuxarı kənarlaşmaya yol verdikdə, Komissiyaya kənarlaşmanın səbəbləri və onları əks etdirən göstəricilər barədə müvafiq izahat təqdim edilir. Komissiya altı ay müddətində gəlirlər və xərclər smetalarının illik icra vəziyyətinin monitoringini, təhlil və qiymətləndirilməsini aparır, *həmin müddətdən sonrakı ay ərzində* bu barədə arayış hazırlayaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir. Gəlirlər və xərclər smetaları təsdiq edildikdən sonra SOCAR Komissiya ilə razılaşdırılmaqla smetaya dəyişikliklər edə bilər.

Qərar əsasında *“İri dövlət şirkətlərinin gəlirlər və xərclər smetalarının tərtibi”* və *“İri dövlət şirkətlərinin gəlirlər və xərclər smetalarının illik icrası üzrə monitoringin aparılması”* Qaydaları təsdiq edilib.

Hər fiskal il SOCAR-ın illik gəlirlər və xərclər smetası Energetika, Vergilər və Maliyyə Nazirlikləri tərəfindən razılaşdırıldıqdan sonra müvafiq qaydada Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunur və onun

icrasının monitorinqi aidiyyəti orqanlar tərəfindən həyata keçirilir. Bundan əlavə, muhasibat və statistika hesabatları, eləcə də vergi bəyənəmələri Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericilik aktlarına uyğun hazırlanaraq Vergilər, Maliyyə, Ekologiya və Təbii Sərvətlər, Energetika, İqtisadiyyat Nazirlikləri, Dövlət Statistika Komitəsi və digər qurumlara təqdim edilir. Şirkət tərəfindən Vergilər və Maliyyə Nazirliyi, digər səlahiyyətli dövlət qurumları tərəfindən aparılan yoxlamalara xüsusi şərait yaradılır. Butun bunlarla bərabər, Şirkətdə Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində mövcud qanunvericiliyin və bu sahədə qəbul olunmuş normativhuquqi aktların tələblərinə uyğunluğun vaxtaşırı monitorinqi aparılır⁶⁷.

Digər sənəd Nazirlər Kabinetinin 26 noyabr 2018-ci il tarixli, 504 sayılı Qərarı ilə **“Büdcə təşkilatlarının, dövlət adından yaradılan publik hüquqi şəxslərin, büdcədənkənar dövlət fondlarının, səhmlərinin (paylarının) 30 faizi və ya daha artıq hissəsi dövlətə məxsus olan təsərrüfat cəmiyyətlərinin illik maliyyə fəaliyyəti haqqında məlumatlarının, o cümlədən dövlət büdcəsindən verilmiş vəsaitdən və ya onlara ayrılmış əmlakdan istifadəyə aid olan informasiyanın internet informasiya ehtiyatlarında açıqlanması Qaydası”** təsdiq edilib. Bu Qaydaya əsasən, SOCAR dövlətə məxsus təsərrüfat cəmiyyəti olduğundan illik maliyyə fəaliyyətləri, o cümlədən dövlət büdcəsindən verilmiş vəsaitdən və ya onlara ayrılmış əmlakdan istifadəyə aid olan informasiyaları özlərinin internet informasiya ehtiyatlarında hesabat dövrü başa çatdıqdan sonra, müvafiq olaraq sonrakı ilin aprel ayının 30-dan gec olmayaraq açıqlamaladırlar. Bu zaman internet informasiya ehtiyatlarında açıqlanan informasiyaya çıxış sərbəst və ödənişsiz olmalıdır. Açıqlanmış informasiyaya müraciət edilməsi zamanı istifadəçinin qeydiyyatdan keçməsi, istifadəçi barədə fərdi və digər məlumatların daxil edilməsi tələb edilmir. İnternet informasiya ehtiyatlarında açıqlanan informasiya standart proqram təminatları vasitəsilə oxuna bilən, həmçinin mətnin istənilən fraqmentinin köçürülməsinə və axtarışına imkan verən fayl formatında olmalıdır.

Qaydaya görə, internet informasiya ehtiyatlarında aşağıdakı məlumatlar açıqlanmalıdır:

- *Bütün növ gəlirlər, o cümlədən, dövlət büdcəsindən verilmiş vəsait üzrə gəlirlər;*

⁶⁷ Davamlı İnkişaf üzrə İllik Hesabat. SOCAR, Bakı, 2018

- *Bitməmiş istehsalat və hazır məhsul ehtiyatlarındakı artımlar (azalmalar);*
- *Təşkilat tərəfindən yerinə yetirilmiş və kapitallaşdırılmış işlər;*
- *Bütün istiqaməli xərclər*

Azərbaycan Respublikasında büdcə sisteminin təşkilinin, büdcələrin tərtibi, təsdiqi, icrası və onların icrasına nəzarətin təşkilati, habelə büdcələrarası münasibətlər 2002-ci ildə qəbul edilmiş **“Büdcə sistemi haqqında” Qanunla** tənzimlənir. Qanunda dövlət büdcəsi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi və yerli büdcələrlə, həmçinin büdcədən kənar dövlət fondları arasında qarşılıqlı əlaqəni tənzimləsə də dövlət büdcəsi ilə dövlət şirkətləri arasında münasibətləri tənzimləmir. Qanunda dövlət müəssisələri yeganə olaraq büdcənin tərtibi prosesində iştirak edən təşkilatların siyahısında qeyd edilir. Dövlət müəssisəsi anlayışı olaraq paylarının (səhmlərinin) 51 və daha artıq faizi birbaşa və ya dolayısı ilə dövlətə məxsus olan səhmdar cəmiyyət, məhdud məsuliyyətli cəmiyyət, digər təşkilati formada fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslər və publik hüquqi şəxslər göstərilib. Qanunda dövlət büdcəsindən hüquqi şəxslərə (istər özəl, istərsə də dövlət mülkiyyətində olan) maliyyə yardımı formaları olan büdcə ssudaları, subsidiyaları qeyd edilsə də bunun verilməsi tənzimlənmir.

“Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il dövlət büdcəsi haqqında” Qanunun⁶⁸ 5-ci maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən və qiymətləri tənzimlənən məhsulların ixracı zamanı məhsulların kontrakt (satış) qiyməti ilə (ixracla bağlı xərclər çıxılmaqla) ölkədaxili topdansatış qiyməti arasındakı fərqdən dövlət büdcəsinə 30 faiz həcmində yığım tutulur və bu yığımlar vergiödəyicisinin vergilər, faizlər, maliyyə sanksiyaları və inzibati cərimələr üzrə digər borclarının ödənilməsinə aid edilmir. Söhbət SOCAR-ın istehsal etdiyi və ixrac etdiyi neft və qaz məhsullarından tutulan yığımlardan gedir. Bu yığım barədə nə Vergi Məcəlləsində, nə də *“Büdcə Sistemi haqqında”* Qanunda rast gəlmək olur. Ancaq adıçəkilən yığım hər il ölkə prezidenti tərəfindən təsdiq edilən büdcə qanunlarında qeyd edilir. Hesablama Palatası öz vəzifəsinə uyğun olaraq hər il dövlət büdcəsi haqqında Qanun layihəsinə rəy verir. Rəyi hazırlayarkən Palata *“Hesablama Palatası haqqında”* və *“Büdcə sistemi haqqında”* qanunların müvafiq maddələrinə istinad edir. *“Hesablama Palatası haqqında”* Azərbaycan Respublikası Qanununun 24.1-ci

⁶⁸ <http://www.e-qanun.az/framework/41115>

maddəsində qeyd edilir ki, qurum bu qanunla və "Büdcə sistemi haqqında" Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada dövlət büdcəsinin və büdcədənkənar dövlət fondlarının (təsisatlarının) layihələrinə, dövlət büdcəsinin və büdcədənkənar dövlət fondlarının (təsisatlarının) büdcələrinin icrasına, müvafiq qanunların layihələrinə və hesabatlara dair rəy verir. Büdcə və büdcədənkənar dövlət fondlarının illik büdcələrinin barədə Palata rəy hazırladıqda qiymətləri tənzimlənən məhsulların ixracı zamanı məhsulların kontrakt (satış) qiyməti ilə (ixracla bağlı xərclər çıxılmaqla) ölkədaxili topdansatış qiyməti arasındakı fərqdən dövlət büdcəsinə 30 faiz həcmində yığım tutulması barədə məlumatlar əksini tapmır. Çünki Palata rəy verəndə əsas fokusu illik büdcə layihəsinin "Büdcə sistemi haqqında" Qanunun tələblərinə uyğunluğu yoxlamaqdır. Yoxlama göstərir ki, Qanunda dövlət müəssisələri ilə dövlət büdcəsi arasında fiskal transfet mexanizmi əksini tapmayıb.

Vergi Məcəlləsində⁶⁹ dövlət şirkətlərinə münasibətdə fərqli vergi rejimi müəyyən edilməyib. Yeganə olaraq Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişində (HPBS) iştirak edən və Ələt iqtisadi zonasında vergitutma və vergi nəzarəti, vergi azadolmaları və güzəştləri ilə bağlı məsələlər bu Məcəllə ilə tənzimlənmir. Məsələn, AÇG HPBS üzrə hasil edilmiş xam neftin və Şah Dəniz HPBS üzrə hasil edilmiş kondensatın satışından yaranan gəlirlərdən göstərilən aksiz və qiymət marjası üzrə vergilər tutulmur.

Qazaxıstan, Rusiya, Ukrayna, Monqolistan, Qırğızıstan kimi ölkələrdə dövlətlə onun müəssisələri arasında büdcə transfertlərini tənzimləyən qaydalar mövcuddur.

Qazaxıstanda KazMunayQaz milli şirkətinin Nizamnaməsinin⁷⁰ 3-cü bəndinə əsasən, şirkətin səhmdarları "Samruk-Kazına" Milli Rifah Fondu və Qazaxıstan Respublikasının Milli Bankıdır. Nizamnamənin 7-ci bəndi Şirkətin səhmdarlarının dividend almaq hüququnu, 9-cu bəndi isə qaydasını müəyyənləşdirir. "Samruk-Kazına" Milli Rifah Fondunun Korporativ İdarəetmə Kodeksinə görə, dividendlər təkcə dövlətin şirkətlərdən aldığı gəlir olmamalıdır. Şirkətin gəlirlərinin səmərəli bölüşdürülməsi məqsədilə dividendlərin həcmnin müəyyənləşdirilməsinin və ödənilməsinin dəqiq və şəffaf mexanizmləri olmalıdır. Milli Fond həmçinin

⁶⁹ <http://www.e-qanun.az/code/12>

⁷⁰

<http://www.kmg.kz/uploads/%D0%A3%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%20%D0%9A%D0%9C%D0%93%20%D0%BD%D0%B0%2019.12.2018.pdf>

torpağın alt qatıdan istifadə edənlərdən gəlirlər, o cümlədən gəlir vergisi, əlavə gəlir vergisi, bonuslar, faydalı qazıntıların hasilatı üzrə vergilər yığır. Bütün bunlar Vergi Məcəlləsində və Yerli təkli istifadəçiləri haqqında Qanunda əksini tapıb.

Ukraynada⁷¹ dövlətlə onun şirkəti arasındakı büdcə transfertləri Vergi Məcəlləsində əksini tapıb. Məsələnin 87.3.5-ci maddəsinə əsasən, dövlət müəssisələrinin əmlak kompleksinin tərkib hissəsi olan əmlaklar vergi borcunun örtülməsi üçün mənbə ola bilməz. Məcəllə həmçinin dövlət müəssisələrinin vergi girovunda olan əmlakının satışı qaydalarını tənzimləyir (maddə 95.). Məcəllənin müxtəlif maddələrində Naftoqaza məxsus dövlətlərarası qaz nəqli üçün vergi bazasını müəyyənləşdirilməsi (189.16), Naftoqaz tərəfindən qaz idxalının vergidən azad edilməsi (197,22), Naftoqazın borclarının silinməsi (1 yanvar 2011-ci il tarixinə, maddə 2) əksini tapıb.

Rusiyada⁷² Qazprom və Roseft kimi iri dövlət şirkətləri karbohidrogen sektorunda işləyən digər şirkətlər üçün qanunla müəyyənləşdirilmiş fiskal transfertlərin standart prosedurlarına əməl edirlər. Rusiyanın Vergi Məcəlləsinin 26-cı fəsilə "Faydalı qazıntıların hasilatına vergi" adlanır. Həmin fəslə daxil olan 343-345-ci maddələr faydalı qazıntıların hasilatına vergi regimi üzrə hökumətlə dövlət şirkətləri arasında büdcə transfertlərini tənzimləyir. Məcəllənin 26.4-cü fəsilə "Hasilatın pay bölgüsü (HPB) zamanı vergiqoyma sistemi" adlanır. Bu fəslin 346.37-346.39-cu maddələrində MSŞT-yə münasibətdə hökumətlə dövlət müəssisələri arasında fiskal transfertlərin xüsusiyyətləri, HPB razılaşması üzrə gəlir vergisi, ƏDV tənzimlənir. 346.40-cı maddə də HPB razılaşmasının icrası zamanı vergi bəyannamələrinin verilməsi xüsusiyyətləri qeyd edilir. Gömrük Məcəlləsinin 82-84-cü maddələri gömrük rüsumlarına münasibətdə hökumətlə dövlət şirkətləri arasında büdcə transfertləri tənzimlənir. Bu maddədə dövlət müəssisələri üçün fərdi qaydalar olmasa da hasilat sənayesində iştirak edən bütün şirkətlər üçün standart fiskal transfert qaydaları əksini tapıb.

Monqolstanda⁷³ parlament 2009-cu ildə İnsan İnkişafı Fonu haqqında Qanun qəbul edib. Qanun əsasında strateji vacib şaxtalarda olan dövlət səhmlərinin dividendləri, xüsusi lisenziya sahiblərinin ödədiyi royalti vergiləri, strateji şaxtaların operatorları tərəfindən ödənilmiş avans ödənişləri və kreditlər hesabına dövlət

⁷¹ <https://i.factor.ua/law-23/section-97/article-16701/>

⁷² <http://nkodeksrf.ru/ch-2/rzd-8-1/gl-26-4>

⁷³ NRGi data base

Fondunun yaradılmasını nəzərdə tutub. Qanunla dövlət şirkəti ilə hökumət arasında vergilərdən savayı pul köçürmələri də tənzimlənir. Qanunun 3.2.-ci maddəsinə görə, faydalı qazıntıların hasilatı ilə məşğul olmaq lisenziyası olan hüquqi şəxslərin, o cümlədən dövlət şirkətlərinin səhmlərinin satışından və dividendlərindən gəlirlər İnsan İnkişafı Fonduna verilməlidir. Gələcək Nəsil Fondu (The Future Heritage Fund- FHF) Monqolistan Parlamenti tərəfindən 2016-cı ildə qəbul edilmiş Gələcək Nəsil Fondu Qanununa əsasən yaradılıb. İnsan İnkişafı Fondunu əvəz edən Gələcək Nəsil Fondu aşağıdakılara mənbələr hesabına formalaşır: Fiskal Sabitlik Qanununa əsasən, Fiskal Sabitlik Fonduna köçürüldükdən sonra qalmış vəsaitlər, və ya Faydalı qazıntılar haqqında Qanunun 47-ci maddəsinə əsasən, büdcədə yığılmış mineral royalti ödənişlərin 65%-i; həmin Qanunun 4.1.7-ci maddəsində göstərilmiş hasilat sənayesində işləyən hüquqi şəxslərdən büdcəyə ödənilən əlavə ödənişlərin 50%-i. 2018-ci ildən başlayaraq büdcədə yığılmış və baza ilində toplanmış mineral gəlirlərini ötmüş vəsaitlərin 20%-i

Qırğızıstanın⁷⁴ Vergi Məcələsində dövlətlə mədən sənayesində çalışan şirkətlər arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi əksini tapıb. Məcəllənin 221-1-ci maddəsi “Mədən sənayesi müəssisələrinin vergitutma xüsusiyyətləri” adlanır. Bu maddədə qeyd edilir ki, qızıl mədənlərində hasilat və emalla məşğul olan vergiödəyicisi gəlir vergisi ödəyir. Bu vergi üçün vergi bazası qızıl külçəsinin və ya saflaşdırılmış qızıl satışından əldə edilmiş gəlir (ƏDV və satış vergisi nəzərə alınmadan), dünya bazarlarındakı qiymətlər əsasında hökumətin müəyyənləşdirdiyi qızılın dəyəri hesab edilir. Qırğızıstan hökuməti yanında fəaliyyət göstərən Dövlət Əmlakının İdarəedilməsi üzrə Fond hasilat sənayesində fəaliyyət göstərən dövlət şirkətlərinin təsisçisi və səhmdarı qismində çıxış edir

Təbii Resursların İdarəedilməsi İnstitutu (NRGI) tərəfindən tərtib edilən 2017-ci il üzrə Təbii Resursların İdarəedilməsi İndeksində (RGI) *hökumətlə dövlət şirkətləri arasında transfer qaydalarının mövcudluğu* subkomponenti üzrə 72 ölkə qiymətləndirilib. Qiymətləndirmədə əsas sual hökumətlə dövlət şirkətləri arasındakı büdcə transferlərini tənzimləyən qaydaların mövcudluğu ilə bağlı olub⁷⁵.

Təbii Resursların İdarəedilməsi İndeksinin 3 komponentdən ibarətdir. *1) Dəyərin həyata keçirilməsi (value realisation), 2) Gəlirlərin idarəedilməsi (revenue*

⁷⁴ https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30355506#pos=2985;-47

⁷⁵ <https://resourcegovernanceindex.org/about/global-report>

management), 3) *Əlverişli mühit (enabling environment)*. Hər komponent öz növbəsində bir neçə subkomponenti özündə birləşdirir. *Dəyərin həyata keçirilməsi* komponenti 4 altkomponent – **a)** hasilat sənayesində lisenziya və icazələrin verilməsini, **b)** vergi sistemini, **c)** yerli səviyyədə sosial təsirləri və **d)** mədən sənayesində işləyən dövlət şirkətlərinin idarəedilməsini əsasında qiymətləndirilir. *Dövlət şirkətləri* altkomponentində dövlətlə onun şirkətləri arasındakı transfer (köçürmə) qaydaları, bu transferlərin açıqlanması, maliyyə hesabatlılığı qaydalarını, şirkətlərin qeyri-kommersiya fəaliyyətlərini analiz edir.

Azərbaycanda neft və qaz hasilatı sənayesində dövlətin iştirakı Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (“SOCAR”) vasitəsilə həyata keçirilir. Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) bütövlükdə *dəyərlərin həyata keçirilməsi komponenti* üzrə çox yaxşı mövqe nümayiş etdirib. Dövlət neft şirkəti regionda kifayət qədər yüksək nəticə ilə (100 mümkün baldan 70) yalnız Ukraynanın Naftoqaz şirkətindən geridə qalır. RGI İndeksinə görə, SOCAR dövlət və şirkəti arasında transfer qaydalarının mövcudluğuna görə 100 mümkün baldan 100 bal toplayıb. İndeksi hazırlayan müəlliflər hesab edirlər ki, SOCAR-la dövlət büdcəsi arasındakı maliyyə münasibətləri Nazirlər Kabinetinin 2005-ci ildə qəbul etdiyi “*İri dövlət şirkətlərinin gəlirlər və xərclər smetaları haqqında*” Qərarla tənzimlənir. Ancaq araşdırma göstərir ki, bu qərar fiskal transfer qaydalarını yox, SOCAR-ın gəlirlər və xərclər smetalarının dövlətin iştirakı ilə tərtibi, təsdiqi və dövlətin nəzarət prosedurlarını tənzimləyir. Qərar ölkədə iri dövlət şirkətlərinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində fiskal dayanıqlılığın təmin olunması, gəlirlərin və xərclərin proqnozlaşdırılmasına və icrasına nəzarətin daha da gücləndirilməsi, habelə bu sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və şəffaflığın artırılması məqsədi ilə qəbul edilib.

Hökumətlə dövlət şirkətləri arasında transfer qaydalarının mövcudluğu subkomponentində sual hökumətlə dövlət şirkətləri arasındakı büdcə transferlərini tənzimləyən qaydaların mövcudluğu ilə bağlı olub. Qiymətləndirmə 100 ballıq şkala ilə aparılıb. Burada 100 bal ən yaxşı, 0 bal ən pis vəziyyəti göstərir. Ballardan asılı olaraq ölkələr aşağıdakı 5 qrupa bölünür.

Qruplar	Ballar
Yaxşı	75 bal və daha yüksək
Qənaətbəxş	60-74 bal
Zəif	45-59 bal

Pis	30-44 bal
Çox pis	30 baldan aşağı

2017-ci il üzrə RGI İndeksinə əsasən 48 ölkədə belə qaydalar mövcuddur və onlar maksimum bal (100) toplamaqla “yaxşı” qrupa düşüblər. Bu ölkərə Azərbaycanla yanaşı Qazaxıstan, Qırğızıstan, Rusiya, Özbəkistan, Ukrayna daxildir. “Qənaətbəxş” və “pis” qruplarına düşən ölkələr olmayıb. 5 ölkə (Çad, Konqo, Fil dişi sahili, Mauritanıya, Myanmar) 50 bal yığmaqla “zəif” qrupda yer alıb. 18 ölkə isə ən aşağı – “çox pis” qrupda təmsil olunublar. 17 ölkə isə məlumat əldə etmək mümkün olmadığından qiymətləndirmədən kənar qalıblar.

Bundan başqa *hökumətlə dövlət şirkəti arasındakı transferlərin açıqlanması* altkomponenti üzrə də Azərbaycan maksimum bal toplayaraq “yaxşı” qrupa düşüb.

3. SOCAR və Dövlət Neft Fondu arasında maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu (ARDNF) 1999-cu ildə yaradılıb, Əsasnaməsi 2000-ci ildə təsdiq edilib. ARDNF neft və qazın kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsünə dair SOCAR ilə sərmayəçilər arasında bağlanmış Sazişlərin həyata keçirilməsindən, habelə Azərbaycan Respublikasında, o cümlədən Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda neft-qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı və işlənməsinə dair digər bağlanmış Sazişlərin həyata keçirilməsindən Azərbaycan Respublikasının əldə etdiyi vəsaitin səmərəli idarə olunması məqsədilə yaradılıb. Fondun əsas vəzifəsi Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının bugünkü və gələcək nəsillərinin mənafeyi naminə neft və qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı və işlənməsi sahəsində bağlanmış sazişlərin həyata keçirilməsindən və Fondun öz fəaliyyətindən əldə olunan valyuta və digər vəsaitin yığılmasını və səmərəli idarə olunmasını təmin etməkdir⁷⁶.

Fondun fəaliyyəti ölkə qarşısındakı aşağıdakı mühüm vəzifələrin həllinə yönəlib:

- *Ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunması, maliyyə-vergi intizamının təmin edilməsi, neft gəlirlərindən asılılığın azaldılması və qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi*
- *Ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisi naminə mühüm ümummilli layihələrin maliyyələşdirilməsi*
- *Neft və qazın bərpa edilməyən təbii ehtiyat olduğunu nəzərə alaraq, onlardan əldə edilən gəlirin nəsillər arasında bərabər bölüşdürülməsi və gələcək nəsillər üçün ehtiyat vəsaitin toplanması*

Bu vəzifələrin icrası Fondun ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən ən böyük şirkəti olan SOCAR-ın maliyyələşməsində zəruri hallarda aktiv iştirakını özündə ehtiva edir. Fondun SOCAR-la maliyyə münasibətləri təkcə onun gəlirlərinin formalaşması ilə məhdudlaşmır. Fond dövrü olaraq hökumətin qərarı ilə neft şirkətinin iştirak etdiyi beynəlxalq layihələrin maliyyələşdirilməsində yaxından iştirak edir, şirkətə maliyyə dəstəyi verir.

⁷⁶ <http://www.e-qanun.az/framework/148>

Sxem 1. Neft Fondu ilə SOCAR arasında maliyyə köçürmələri

Dövlət Neft Fondunun SOCAR-la maliyyə münasibətləri ikitərəfli qurulub.
(Sxem 1)

1. Fondun gəlirlərinin formalaşmasında SOCAR-ın iştirakı.

Fondun gəlirlərinin formalaşmasında SOCAR-ın rolu Fondu Əsasnaməsi ilə tənzimlənir. “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu haqqında” Əsasnamənin⁷⁷ 3.1.-ci maddəsinə görə, Fondun formalaşma mənbələri göstərilir və onların əsas hissəsi SOCAR-ın fəaliyyəti bağlıdır:

a) SOCAR və ya səlahiyyətli dövlət orqanı ilə sərmayəçilər arasında bağlanmış Azərbaycan Respublikasında, o cümlədən Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsində neftin və qazın kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsünə dair sazişlərin, habelə neft-qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və nəqlinə dair digər sazişlərin həyata keçirilməsindən əldə edilən aşağıdakı gəlirlər:

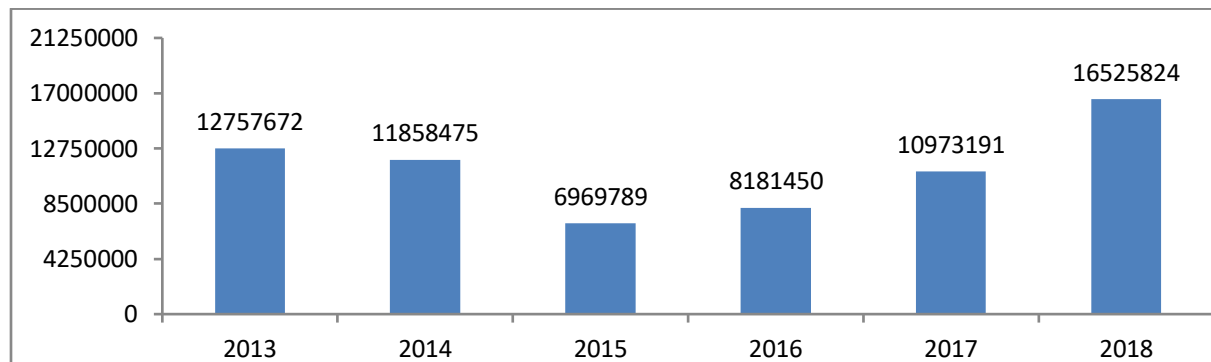
- *Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər (karbohidrogenlərin nəql edilməsi üzrə məsrəflər, bank, gömrük rəsmiləşdirilməsi, müstəqil nəzarət (sörveyer), marketing və sığorta xərcləri çıxılmaq şərti ilə, habelə SOCAR-ın sərmayəçisi, payçısı və ya tərəfdaşı olduğu layihələrdə onun sərmayəsinə və ya iştirak payına düşən gəlirlər istisna olmaqla);*
- *neft-qaz sazişlərinin imzalanması və ya icrası ilə bağlı SOCAR-a və ya səlahiyyətli dövlət orqanına sərmayəçilər tərəfindən ödənilən bonuslar (mükafatlar);*
- *karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən müqavilə sahəsindən istifadə üçün SOCAR-a və ya səlahiyyətli dövlət orqanına ödənilən akrhesabı ödənişlər;*
- *neft-qaz layihələrinin həyata keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının payına düşən dividendlər və mənfəətin bölüşdürülməsindən əldə edilən gəlirlər (SOCAR-ın sərmayəçisi, payçısı və ya tərəfdaşı olduğu layihələrdə onun sərmayəsinə və ya iştirak payına düşən gəlirlər istisna olmaqla);*
- *neftin və qazın Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə Bakı-Supsa, Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum ixrac boru kəmərləri vasitəsi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər (SOCAR-ın sərmayəçisi, payçısı və ya tərəfdaşı olduğu layihələrdə onun sərmayəsinə və ya iştirak payına düşən gəlirlər istisna olmaqla)*

⁷⁷ <http://www.e-qanun.az/framework/148>

Fondun öz vəsaitlərini idarə edərək gəlir əldə etmək səlahiyyəti olsa da onun əsas gəlirləri SOCAR-ın əsas operator və ya payçı olduğu layihələr hesabına formalaşır. Əsasnaməyə görə, Fondun gəlir mənbələrindən biri də karbohidrogen ehtiyatlarının işlənilməsi ilə əlaqədar xarici sərmayəçilər tərəfindən köçürülən akrhesabı ödənişləridir. Məsələn, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda “Şəfəq-Asiman” dəniz blokunun kəşfiyyatı, işlənilməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında SOCAR ilə BP eksploreysn (Azərbaycan) limited və SOCAR-ın ortaq neft şirkəti arasındakı sazişə uyğun olaraq Neft Fonduna 2015⁷⁸, 2016⁷⁹ və 2017⁸⁰-ci illərin hər birində 2,1 milyon USD, 2018-ci ildə⁸¹ 2,4 milyon USD (4,1 milyon manat) məbləğində akrhesabı ödənişlər köçürülüb. Ancaq bu vəsait SOCAR vasitəsilə deyil Dövlət Neft Fonduna birbaşa köçürülür.

Fondun digər gəlirlərini investorlar tərəfindən Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinə və ya səlahiyyətli dövlət orqanına ödənilmiş neft və qaz razılaşmalarının imzalanması və ya yerinə yetirilməsi üçün mükafatlar təşkil edir. Bu mükafatların həcmi 2013-cü ildə 1,85 milyon manat, 2014-cü ildə⁸² 13,344 milyon manat, 2015-ci ildə 2,108 milyon manat, 2016-cı ildə 82 min manat, 2017-ci ildə 2,408 milyon manat, 2018-ci ildə 765,228 milyon manat təşkil edib.

Fondun əsas gəlirlərini karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər təşkil edir, bu vəsait Fonda SOCAR tərəfindən köçürülür. 2013-2018-ci illər ərzindən SOCAR tərəfindən bu mənbə üzrə köçürmələrin ümumi həcmi 67,3 milyard manat olub. **(Qrafik 3.1.)**

⁷⁸ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, Bakı, 2016

⁷⁹ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2016-cı ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, Bakı, 2017

⁸⁰ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2017-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, Bakı, 2018

⁸¹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2018-ci il üzrə illik hesabatı, səhifə 34. www.oilfund.az

⁸² https://www.oilfund.az/report-and-statistics/get-download-file/8_2014.pdf

Qrafik 3.1. SOCAR-dan Neft Fonduna daxilolmaların illər üzrə həcmi, min manat

Mənbə: Dövlət Neft Fondunun 2013-2018-ci illər üzrə maliyyə hesabatları

SOCAR məxsus şirkətlərin istiqrazlarının alışından əldə edilən faiz gəlirləri Fondun gəlir mənbələrindən biri olub. 2018-ci ildə “SOCAR Abşeron” şirkətinə yatırılan istiqrazlardan Fond 8,222 milyon manat faiz gəliri əldə edib.⁸³

2013-2018-ci illər ərzində SOCAR-ın 100% mülkiyyətində olan törəmə müəssisəsi AzAÇG şirkətinin istiqrazlarında ümumilikdə 150,1 milyon manat, digər törəmə müəssisə olan *Mercury Investments and Holdings Ltd.* şirkətinin istiqrazlarından 43,1 milyon manat gəlir əldə edib. **(Cədvəl 3.1.)**

2018-ci ildə SOCAR tərəfindən “Şahdəniz”Faza 1 layihəsi çərçivəsində SOCAR (Azərbaycan dövləti) və alıcılar arasında qazın alqı satqısı üzrə bağlanmış sazişlər çərçivəsində müvafiq illik qaz həcmlərinin artıq həcmdə SOCAR tərəfindən alışı səbəbindən həmin artıq həcmərin alışına yönəldilmiş 288,4 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsait Fonda daxil edilməyib. Bununla yanaşı qaz satışından 2016-cı ildə 134,6 milyon ABŞ dolları, 2017-ci ildə isə 227,6 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsait Fondun hesabına daxil olmayıb. Beləliklə 2016-2018-ci illərdə Şahdəniz yatağı üzrə qaz satışından ümumilikdə 650,6 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsait Fonda köçürülməyib⁸⁴. Bununla bağlı SOCAR-dan rəsmi cavab almaq mümkün olmayıb. Dövlət Neft Fondu isə dövlətin payına düşən mənfəət qazının satışından əldə olunan gəlirlərin benefisiarı qismində çıxış etdiyini xatırladaraq sualla bağlı SOCAR-a müraciət etməyi məsləhət görüb.

2. SOCAR-ın maliyyələşməsində Fondun iştirakı.

Neft Fondu SOCAR-ın fəaliyyətinin maliyyələşməsində yaxından iştirak edib. Bu maliyyələşmə bir qayda olaraq SOCAR-ın ayrıca fəaliyyətinin maliyyələşməsindən və şirkətin iştirak etdiyi layihələrdə tərəfdaş qismində iştirak çərçivəsində maliyyə dəstəyi verməsindən ibarətdir.

⁸³ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2018-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, Bakı, 2019

⁸⁴ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2017-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, Bakı, 2018

Neft şirkətinə birbaşa dəstək onun borc şəklində maliyyə resursu cəlb etmək üçün onun törəmə müəssisələrinin (AzAÇG, Mercury Investments and Holdings Ltd, SOCAR-Absheron, SOCAR-Karabakh) buraxdığı qiymətli kağızları – istiqrazları almaqla onu maliyyələşdirməkdən ibarət olub. Neft Fondu SOCAR-ın aşağıdakı istiqrazlarını əldə edib:

- Fond 5 iyul 2011-ci il tarixində SOCAR-ın 100% mülkiyyətində olan törəmə müəssisəsi AzAÇG şirkətinin istiqrazlarını 485 milyon ABŞ dolları məbləğində nominal dəyərə alıb. İstiqrazların alınması Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2010-cu il tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “2011-ci ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun vəsaitinin istifadə edilməsinin əsas istiqamətləri (proqramı)” çərçivəsində alınıb. Proqrama uyğun olaraq Fond Xəzər Dənizi hövzəsində fəaliyyət göstərən neft və qaz şirkətlərinin qiymətli kağızlarına investisiya yatıra bilər. Bu qiymətli kağızların emitenti və ya onun əsas şirkəti uzunmüddətli investisiya dərəcəli kredit reytinginə malik olmalıdır. 31 dekabr 2013-cü il tarixinə bu istiqrazların balans dəyəri 328,489 milyon AZN olub. İstiqrazların ödəmə müddəti 31 dekabr 2024-cü ildə başa çatır və kupon dərəcəsi 6-aylıq USD LIBOR + 1% təşkil edir. Bu istiqrazlar üzrə əsas borcun illik ödənişi 27,177 milyon AZN (34,643 milyon ABŞ dolları) təşkil edir.
- 26 sentyabr 2012-ci il tarixində Fond *Mercury Investments and Holdings Ltd.* şirkətinin istiqrazlarını 200 milyon ABŞ dolları məbləğində nominal dəyərə alıb. 31 dekabr 2013-cü il tarixinə bu istiqrazların balans dəyəri 160,588 milyon AZN olub. İstiqrazların ödəmə tarixi 31 dekabr 2027-ci ildir və kupon dərəcəsi 6 aylıq USD LIBOR + 1.335% təşkil edir. Alış Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 oktyabr 2011-ci il tarixli 519 sayılı “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun valyuta vəsaitinin idarə edilməsi Qaydaları” haqqında Fərmanına uyğun olaraq həyata keçirilib. Bu istiqrazın buraxılmasının əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında Gəmiqayırma zavodunun təkmilləşdirilməsi və yenidən qurulması olub.
- Fond 18 iyul və 18 noyabr 2013-cü il tarixlərində SOCAR-ın 100%-lik törəmə müəssisəsi olan Fond *Mercury Investments and Holdings Ltd.* şirkətinin istiqrazlarını müvafiq olaraq 250 milyon ABŞ dolları və 70 milyon ABŞ dolları məbləğində nominal dəyərə alıb. 31 dekabr 2013-cü il tarixinə bu istiqrazların

balans dəyəri 252,977 milyon AZN olub. İstiqrazların ödəmə tarixi müvafiq olaraq 1 avqust 2014-cü və 15 dekabr 2014-cü ildir və kupon dərəcəsi müvafiq olaraq ildə 2% təşkil edir.

- 28 fevral 2014-cü il tarixində *Fond Mercury Investments and Holdings Ltd.* şirkətinin (Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin 100%-lik törəmə müəssisəsi) istiqrazlarını 69,492 min ABŞ dolları məbləğində nominal dəyərə almışdır. 31 dekabr 2014-cü il tarixinə bu istiqrazların balans dəyəri 54,600 min AZN (2013: 252,977 min AZN) olmuşdur. Həmin istiqrazların ödəmə tarixi 1 mart 2015-ci ildir və kupon dərəcəsi ildə 2% təşkil edir.
- 2018-ci ildə Neft Fondunun borc öhdəlikləri və pul bazarları alətləri portfeli 29455,4 milyon ABŞ dolları təşkil edib. Bu portfelin 58%-i (16934,1 milyon USD) maliyyə istiqrazları da daxil olmaqla korporativ istiqrazlara, o cümlədən 259,2 milyon USD (440,686 milyon AZN) olan *“SOCAR Abşeron”* istiqrazlara yatırılıb. *“SOCAR Abşeron”* şirkətinə yatırılan istiqrazlardan Fond 8,222 milyon manat faiz gəliri əldə edib.⁸⁵
- 01 avqust 2019-cu il tarixində Fond *“SOCAR Karabakh”* şirkətinin istiqrazlarını 100 milyon ABŞ dolları məbləğində nominal dəyərə alıb. İstiqrazların ödəmə tarixi 31 dekabr 2029-cu ildə başa çatır və kupon dərəcəsi 4,6% təşkil edir⁸⁶.
- 13 sentyabr 2019-cu il tarixində Fond *“Mercury Investment and Holdings Ltd”* (*“SOCAR”* emitentin yeganə təsisçisidir) şirkətinin istiqrazlarını 400 milyon ABŞ dolları məbləğində nominal dəyərə alıb. İstiqrazların ödəmə tarixi 01 sentyabr 2028-ci ildə başa çatır və kupon dərəcəsi 3,8% təşkil edir. İstiqrazların yerləşdirilməsindən əldə olunacaq vəsaitlər Emitent tərəfindən yalnız H.Əliyev adına Neft Emalı Zavodunun yenidənqurma və modernizasiya layihəsinin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcəkdir. Emitent cəlb olunan vəsaitin H.Əliyev adına Neft Emalı Zavoduna ötürülməsi üsullarını Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırılmasını öhdəsinə götürmüşdür⁸⁷.

⁸⁵ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2018-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, Bakı, 2019

⁸⁶ Müəllifin informasiya sorğusuna Dövlət Neft Fondu tərəfindən verilmiş rəsmi cavab məktubu

⁸⁷ Müəllifin informasiya sorğusuna Dövlət Neft Fondu tərəfindən verilmiş rəsmi cavab məktubu

Fondun rəsmi açıqlamasına⁸⁸ görə, istiqrazların yerləşdirilməsi qapalı yerləşdirilmə üsulu ilə, yəni Azərbaycan qanunvericiliyinə uyğun olaraq, investisiya şirkəti vasitəsi ilə birjadan kənar Alqı-Satqı Müqaviləsinin bağlanması yolu ilə ARDNF-yə satılması vasitəsilə həyata keçirilib. Qiymətli kağızların saxlanması xidmətlərini Azərbaycan Respublikasının Milli Depozit Mərkəzi təmin edir.

Fond eyni zamanda SOCAR-ın iştirak etdiyi layihələri maliyyələşdirməklə payçı qismində iştirak edib. Bu maliyyələşmə mexanizmi də yaradılmış birgə müəssisələrinin qiymətli kağızlarını – istiqrazlarını almaqdan ibarət olub.

- 21 iyun 2013-cü il tarixində Caspian Drilling Company (90% iştirak payı) və SOCAR (10% iştirak payı) birgə *"SOCAR Rig Assets" MMC*-ni təsis edib. Müəssisənin əsas fəaliyyəti Xəzər dənizində əməliyyatların aparılması üçün altıncı nəsil yarım dalma qazma qurğusunun tikintisini səhmdarların müvafiq paylarına proporsional olaraq maliyyələşdirməkdən ibarətdir. 5 iyul 2013-cü il tarixində Fond "SOCAR Rig Assets" MMC-nin bütün səhmlərini "Caspian Drilling" şirkətindən nominal dəyərlə əldə dib. Satılmadan sonra "SOCAR Rig Assets" MMC-nin adı dəyişilərək "Azerbaijan Rigs" MMC adlandırılıb. 2018-ci ilə qədər⁸⁹ "Azerbaijan Rigs" MMC-nin nizamnamə kapitalına təsisçiləri ARDNF (90% iştirak payı, 904,2 milyon ABŞ dolları) və SOCAR (10% iştirak payı, 100,5 milyon ABŞ dolları) tərəfindən ümumilikdə 1 004,7 milyon ABŞ dolları (1 075,0 milyon AZN, odəniş tarixində olan məzənnədən istifadə edərək) məbləğində yatırım edilib.
- 1 may 2014-cü, 23 iyul 2014-cü, 25 sentyabr 2014-cü və 28 noyabr 2014-cü il tarixlərində Fond *"Cənub Qaz Dəhlizi" QSC-nin* istiqrazlarını müvafiq olaraq 917,321 min ABŞ dolları, 1,246,355 min ABŞ dolları, 101,120 min ABŞ dolları və 252,200 min ABŞ dolları məbləğində nominal dəyərə almışdır. 31 dekabr 2014-cü il tarixinə bu istiqrazların balans dəyəri müvafiq olaraq 726,005 min AZN, 983,445 min AZN, 79,603 min AZN və 198,067 min AZN olmuşdur. Həmin istiqrazların ödəmə müddəti müvafiq olaraq 1 may 2024-cü, 23 iyul 2024-cü, 25 sentyabr 2024-cü və 28 noyabr 2024-cü il tarixlərində başa çatır və kupon dərəcələri 6-aylıq USD LIBOR + 1% təşkil edir.

⁸⁸ Müəllifin informasiya sorğusuna Dövlət Neft Fondu tərəfindən verilmiş rəsmi cavab məktubu

⁸⁹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2018-ci il üzrə illik hesabatı, səhifə 59. www.oilfund.az

Neft Fondu 2013-2018-ci illərdə SOCAR-ın birbaşa və tərəfdaş qismində iştirak etdiyi layihələrdən aldığı istiqrazlardan 472 milyon manata qədər faiz gəliri əldə edib. (Cədvəl 3.1.)

Cədvəl 3.1. Neft Fondunun 2013-2018-ci illər üzrə maliyyə investisiyaları

İnvestisiya	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Cənub Qaz Dəhlizi QSC-nin (Southern Gas Corridor) istiqrazları	372,590	1,987,120	4,006,976	4,637,435	4,560,936	4,412,344
<i>İstiqrazlar üzrə faiz gəliri</i>	-	-	5,089	9,447	107,923	147,997
Azerbaijan (ACG) Ltd –nin (AzACG Ltd) istiqrazları	328,489	271,739	544,214	557,435	477,062	337,452
<i>İstiqrazlar üzrə faiz gəliri</i>	4,838	4,053	37,542	79,194	11,323	13,150
Mercury Investments and Holdings Ltd. istiqrazları	413,565	211,480	314,721	325,808	299,218	260,336
<i>İstiqrazlar üzrə faiz gəliri</i>	4,797	8,376	3,914	6,862	8,569	10,548
SOCAR-Abşeron istiqrazları	-	-	-	-	-	440,686
<i>İstiqrazlar üzrə faiz gəliri</i>						8,222

Mənbə: Dövlət Neft Fondunun 2013-2018-ci illər üzrə maliyyə hesabatları

SOCAR-la tərəfdaşlıq çərçivəsində birgə layihələrdə iştirak yolu ilə maliyyələşdirmə. Azərbaycan Respublikasının SOCAR-la birgə iştirak etdiyi layihələr dövrü olaraq Fond tərəfindən maliyyələşdirilib.

- Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2014-cü il 25 fevral tarixli 287 sayılı Sərəncamı ilə yaradılmış Cənub Qaz Dəhlizi QSC-nin səhmlərinin dövlət

mülkiyyətində olan hissəsinin (51%) maliyyələşdirilməsi Dövlət Neft Fonduna tapşırılıb. 2014-2016-cı illər ərzində Dövlət Neft Fondu tərəfindən CQD ASC-nin nizamnamə kapitalının artırılması üçün ümumilikdə 1232,1 milyon ABŞ dolları (1530,3 milyon AZN) vəsait İqtisadiyyat Nazirliyinə köçürülüb.⁹⁰

- Türkiyə Respublikasında STAR neft emalı kompleksinin tikintisi layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsinə 2015-ci il istisna olmaqla 2013-2017-ci illərdə Neft Fondu tərəfindən 1,7 milyard manat vəsait yönəldilib. Bu vəsaitlərin 372,6 milyon manatı 2013-cü ildə, 223,5 milyon manatı 2014-cü ildə, 331,8 milyon manatı 2016-cı ildə, 735,4 milyon manatı 2017-ci ildə ayrılıb⁹¹.

Göründüyü kimi, SOCAR-ın Fond tərəfindən maliyyələşməsi maliyyə yardımı ilə yox, onun istiqrazlarını almaqla dəstək verib. Fondan verilən məlumata görə, bugünə qədər Fondun büdcəsi çərçivəsində SOCAR-a hər hansı vəsait ayrılmayıb. Ancaq Fondun maliyyələşmə mexanizmlərindən biri də SOCAR-a kredit xəttinin açması olub. Belə ki, Neft Fondu 2014-cü ilin fevral ayında SOCAR-a illik 2 faiz dərəcəsi ilə 2015-ci ilin mart ayınadək ödəniləcək 250 milyon ABŞ dolları (196 AZN) məbləğində qısamüddətli kredit ayırıb.⁹²

Fondun fəaliyyəti, habelə dövlət və dövlət şirkətləri, o cümlədən SOCAR ilə maliyyə münasibətləri ölkə Prezidentinin 2000-ci il 29 dekabr tarixli 434 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş ARDNF haqqında Əsasnamə ilə tənzimlənir. Əsasnamənin 3-cü maddəsinə əsasən SOCAR ilə sərmayəçilər arasında bağlanmış neftin və qazın işlənməsi və hasilatın pay bölgüsünə dair Sazişlərin həyata keçirilməsindən dövlətin payına düşən gəlirlər Fondun formalaşma mənbələrini təşkil edir. Buna əsasən qeyd etmək olar ki, Fondun SOCAR ilə münasibətlərində Əsasnamə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin digər müvafiq Fərman və Sərəncamlarını rəhbər tutulur.

⁹⁰ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2016-cı ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, Bakı, 2017

⁹¹ Dövlət Neft Fondunun 2013-2018-ci illər üzrə maliyyə hesabatları

⁹² Dövlət Neft Fondunun 2013-cü il üzrə maliyyə hesabatı

4. SOCAR və Mərkəzi Bank arasında maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi

Mərkəzi Bankın fəaliyyəti 10 dekabr 2004-cü il tarixində qəbul edilmiş *“Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” Qanunla* tənzimlənir. Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin əsas məqsədi öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsidir.

Maliyyə Nazirliyi və Dövlət Neft Fondundan fərqli olaraq Mərkəzi Bankla SOCAR arasında maliyyə köçürmələri təcrübəsi geniş yayılmayıb. Mərkəzi Bankın rəsmi sorğumuza verdiyi cavaba görə, Mərkəzi Bank SOCAR-a 2009-cu ildə 750 milyon manat və 2014-cü ildə 472 milyon manat olmaqla cəmi 2 dəfə məqsədli kredit (cəmi 1,222 milyon manat) ayırıb. Bu vəsaitlər Nazirlər Kabinetinin müvafiq sərəncamlarında müəyyən edilmiş müvəkkil banklar vasitəsilə ayrılıb və hazırda Mərkəzi Banka tam həcmdə geri qaytarılıb.

Adıçəkilən məqsədli kredit *“Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” Qanununun 49-1-ci maddəsinə* əsasən verilib. Həmin maddədə qeyd edilib ki, sosial-iqtisadi əhəmiyyətli layihələrin maliyyələşdirilməsi, habelə iqtisadiyyatın real sektoruna maliyyə dəstəyinin təmin edilməsi məqsədilə dövlət zəmanəti əsasında Mərkəzi Bank tərəfindən kredit təşkilatlarına məqsədli kreditlərin verilir. *“Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 2017-ci il 25 aprel tarixli 648-VQD nömrəli Qanununa* əsasən məqsədli kreditlərin verilməsini nəzərdə tutan 49-1-ci maddə ləğv edilib və Mərkəzi Bank məqsədli kredit verilişini artıq dayandırılıb.

Mərkəzi Bankın cavabında qeyd etdiyi 2 kredit xətti doğrudan da ayrılıb. SOCAR üçün açılan birinci kredit xətti 2008-2009-cu ildə dünyada baş vermiş global maliyyə böhranı nəticəsində neftin kəskin ucuzlaşması fonunda SOCAR-ın fəaliyyətində yaranmış problemin həlli məqsədilə yönəlik olub. Mətbuata verilmiş rəsmi açıqlamalarda 2009-cu ildə Mərkəzi Bank tərəfindən SOCAR-a ayrılmış 750 milyon manat məbləğində kreditin 450 milyon manatı layihələrə cəlb edilmiş kreditlər üzrə xarici borcların ödənilməsinə, qalanları isə şirkətin enerji layihələrinin maliyyələşməsinə hesablanıb. Kredit illik üç faizlə, iki il güzəştli dövr olmaqla 7 il

müddətinə verib⁹³. İkinci kredit xətti qazlaşdırma işləri ilə bağlı olub. **Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014–2018-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı** çərçivəsində müəyyən olunmuş qazlaşdırma işlərinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə 2014-cü ildə Mərkəzi Bank tərəfindən SOCAR-a 10 il ərzində qaytarılmaq şərti ilə 472,8 milyon manat dövlət zəmanətli məqsədli kredit ayrılıb⁹⁴.

Son 10 ildə Mərkəzi Bank tərəfindən SOCAR-a cəmi 1,222 milyon manat məbləğində kreditin ayrılması ilə bağlı Mərkəzi Bank tərəfindən verilmiş məlumat hökumətin məlumatından kəskin fərqlənir. Belə ki, Hesablama Palatasının açıqlamasına görə, Nazirlər Kabinetinin müvafiq sərəncamları ilə verilmiş dövlət zəmanəti əsasında 2015-ci ildə Mərkəzi Bankı tərəfindən bir sıra layihələrin həyata keçirilməsi üçün 16 sifarişçi təşkilata 3141,5 milyon manat məbləğində kredit xətti açılıb. Bu vəsaitin 1891,5 milyon manatı və ya 60,2%-i SOCAR-ın payına düşüb.⁹⁵.

Hesablama Palatasının 2017-ci il üzrə rəyində diqqəti çəkən məqamlardan biri də Mərkəzi Bankın SOCAR-ın birbaşa olmasa da büdcə vasitəsilə subsidiyalaşdırmasıdır. Belə ki, Palatanın Rəyinə görə, Mərkəzi Bankın mənfəətindən ayırmalar üzrə 2017-ci ildə dövlət büdcəsinə 250 milyon manat məbləğində vəsait 2016-cı il ərzində SOCAR tərəfindən istehsal olunan təbii qazın daxili bazarda maya dəyərinin aşağı qiymətə satışına (Tarif Şurasının müəyyən etdiyi qiymətə, əsasən əhaliyə) görə yaranmış zərərin örtülməsi üçün subsidiyanın verilməsinə istiqamətləndirilib⁹⁶. Rəydə vəsaitin məhz Mərkəzi Bankın mənfəətindən ayırmalar hesabına yönəldiyi xüsusilə qeyd edilir. Ancaq rəsmi sorğuya Mərkəzi Bankdan verilən cavabda vurğulanıb ki, qanunvericiliyə əsasən subsidiyaların ayrılması Mərkəzi Bankın səlahiyyətləri çərçivəsinə aid deyil və Mərkəzi Bank tərəfindən dövlət şirkətlərinə, o cümlədən SOCAR-a hər hansı subsidiya ayrılmayıb.

⁹³ <https://az.trend.az/business/economy/1533705.html>

⁹⁴ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, Bakı, 2015

⁹⁵ “Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsinin icrası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə dair illik hesabatı Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyi, Bakı, 2017, səhifə 92.

<http://sai.gov.az/upload/files/HP%202016%20fealiyyet.pdf>

⁹⁶ “Azərbaycan Respublikasının 2018-ci il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyi <http://sai.gov.az/upload/files/2018-DURUSTLESME-REY-FINAL.pdf>

NƏTİCƏ VƏ TÖVSIYƏLƏR

Təbii Resurslar haqda Xartiyanın 6-cı tövsiyəsinə görə⁹⁷, milli şirkətlər hesabatlı və dəqiq formalaşdırılmış mandata malik olmalıdırlar və kommersiya baxımından effektivliyə çalışmalıdırlar. Xartiyada dövlət şirkətlərinin ölkə iqtisadiyyatında xüsusi rolu vurğulanır və qeyd edilir ki, rolların düzgün bölüşdürülməməsi və keyfiyyətsiz idarə edilməsi nəticəsində milli şirkətlərin fəaliyyəti ölkə üçün risk amilinə çevrilə bilər.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun 2007-ci ildə qəbul etdiyi “Büdcə-vergi sferasında şəffaflığın təmin edilməsi üzrə Məcəllənin⁹⁸ 1.1.4-cü bəndi dövlət qurumları ilə dövlət şirkətləri arasındakı münasibətlərə həsr olunub. Həmin bəndə əsasən dövlət qurumları ilə dövlət şirkətləri arasındakı münasibətlər dəqiq qaydalara əsaslanmalıdır. Məcəlləyə görə, “dövlət şirkətləri tam və ya qismən dövlət qurumlarına məxsus olduqlarından gəlirlərin necə köçürülməsi və ya dividendlərin necə ödənilməsinin dəqiq gözləntilərinin olması vacibdir. Dövlət şirkətlərinin illik hesabatına ümumi gəlirlər, bölüşdürülməmiş gəlirlər və ondan istifadənin digər istiqamətləri, o cümlədən büdcəyə köçürülmüş vəsaitlərin həcmi barədə məlumatlar daxil edilməlidir və bu məlumatlar həmçinin illik büdcə sənədlərində əksini tapmalıdır. Büdcə-vergi sferasında şəffaflığın təmin edilməsi üçün dövlət şirkətinin bütün ödənişləri, o cümlədən vergi, royalti, dividendlər və ya gəlirlər şirkətin illik hesabatlarında və büdcə sənədlərində əksini tapmalıdır. Əgər dövlət qurumları dövlət şirkətinə transfertlər edirlərsə, bu illik büdcədə göstərməlidir.

SOCAR təkcə Azərbaycanın neft və qaz hasilatı sənayesində dövləti təmsil etmir, həm də ölkənin böyük vergi ödəyicisi və şirkətidir. İl ərzində şirkətin xətti ilə investisiya şəklində ölkə iqtisadiyyatına maliyyə resursları yönəldilir. Dövlət büdcəsi gəlirlərinin də 15%-i bu şirkətin ödənişləri hesabına formalaşır. Eyni zamanda dövlət büdcəsində şirkətə müxtəlif təyinatı vəsaitlər ayrılır. Bununla da dövlətlə şirkət arasında maliyyə münasibətlərinin hüquqi bazasının mövcudluğu

⁹⁷ Natural Resource Charter. Second Edition. Natural Resource Governance Institute

https://resourcegovernance.org/sites/default/files/NRCJ1193_natural_resource_charter_19.6.14.pdf

⁹⁸ <https://www.imf.org/external/np/fad/trans/rus/manualr.pdf>

məsələləri ortaya çıxır. Tədqiqat nəticəsində SOCAR-ın dövlət büdcəsi, habelə Dövlət Neft Fondu və Mərkəzi Bankla maliyyə münasibətlərinin mövcud vəziyyəti aşağıdakı nəticələr ortaya çıxardı:

- *SOCAR-ın büdcədən aldığı maliyyə resursları onun büdcəyə verdiyi ödənişləri ötürüb keçir*
- *Şirkətlə dövlət arasındakı maliyyə axınlarını tənzimləyən aydın, dəqiq normativlər mövcud deyil*
- *Şirkətlə dövlət büdcəsi arasında pul köçürmələrinin hüquqi əsası birdəfəlik qərarlara əsaslanır.*
- *Şirkətlə dövlət büdcəsi arasında pul köçürmələri barədə məlumatlar sistemsiz xarakter daşıyır.*
- *Hesabatlarında korporativ idarəetmə sistemlərini tətbiq etdiyini daim vurğulayan Şirkət korporativ idarəetmə standartlarına uyğun gəlməyən idarəetməyə malikdir*

Bütün bunları nəzərə alaraq SOCAR-la dövlət arasında maliyyə münasibətlərinin səmərəliliyinin artırılması, şəffaflığa və hesabatlılığa nail olmaq üçün aşağıdakı addımların atılması məqsədəuyğun olardı:

1. SOCAR ilə dövlət arasında maliyyə axınlarını tənzimləyən müvafiq normativlər və qaydaların qəbulu

- 1.1. “Büdcə sistemi haqqında” Qanunda dövlət büdcəsi ilə dövlət şirkətləri arasında büdcə transferlərini tənzimləyən müddəaların daxil edilməsi
- 1.2. Vergi Məcələsində mədən sənayesində işləyən şirkətlər, o cümlədən dövlət şirkətləri üçün ayrıca vergi rejiminin, vergi nəzarəti sisteminin daxil edilməsi

2. Dövlət büdcəsi ilə şirkət arasındakı pul köçürmələri ilə bağlı məlumatların ictimaiyyətə dövrü olaraq açıqlanması üçün şəffaflıq və hesabatlılıq öhdəliklərinin dəqiq və aydın çərçivələrini müəyyənləşdirən dəyişikliklər edilməsi

- 2.1. 2020-2022-ci illəri əhatə edən “Açıq hökumətin təşviqinə dair Milli Fəaliyyət Planı”nda hasilat sənayesində fəaliyyət göstərən şirkətlərin, o cümlədən SOCAR-ın şəffaflığı və hesabatlılığı qeyd edilməlidir
- 2.2. “İnformasiya əldə etmək haqqında” Qanuna dəyişiklik edilərək SOCAR-ın informasiya sahibləri kateqoriyasına daxil edilməsi (Maddə 9) və şirkətin fəaliyyəti ilə bağlı maliyyə və əməliyyat məlumatları açıqlanması zəruri olan informasiyalar siyahısına daxil edilməlidir (Maddə 29)
3. **Hesablama Palatası tərəfindən dövlət şirkətlərində, o cümlədən SOCAR-da aparılmış audit yoxlamasının hesabatının internet saytında yerləşdirilməsi və ictimaiyyətə açıqlanması**
4. **Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən dövlət əsaslı vəsait qoyuluşunun bölgüsü ilə bağlı hər il təsdiq edilən Qərarının ictimaiyyətə açıqlanması üçün e-qanun.az saytında yerləşdirilməsi**
5. **SOCAR-ın fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi üçün Şirkətin təşkilati-hüquqi formasının mövcud “dövlət müəssisəsi” statusundan təsərrüfat cəmiyyəti forması olan və səhmləri dövlətə məxsus səhmdar cəmiyyəti statusuna keçidinin təmin edilməsi.** Şirkətin əsas səhmdarı qismində İqtisadiyyat Nazirliyi və ya Energetika Nazirliyi çıxış edə bilər.
6. ***Şirkətin korporativ idarəetmə standartlarını tətbiq etməsi.*** Bunun üçün Nizamnaməyə dəyişikliklər edilərək idarəetmə strukturu dəyişilməli, hazırda fəaliyyətdə olan Şirkət Şurası ləğv edilməlidir. Əvəzində ölkə prezidenti tərəfindən təyin edilən strateji idarəçiliyə cavabdeh Müşahidə Şurası (və ya Direktorlar Şurası) yaradılmalıdır. Müşahidə Şurasının (və ya Direktorlar Şurası) isə icraçı qurumun – İdarə Heyətinin və Nəzarət-Təftiş (Audit) Komitəsinin rəhbər və işçilərini təyin edir.
7. SOCAR-ın bilavasitə onun funksiyalarına aid olmayan istiqamətlər üzrə dövlət proqramlarında iştirakı hallarını, belə layihələrin icrasında Şirkətin iştirakı qaydalarını işləyib təsdiq edilməsi;
8. Şirkətin illik hesabatlarında onun bütün sosial fəaliyyətləri üzrə, habelə idman sahəsində bütün fəaliyyətləri üzrə illik xərclərini əks etdirilməsi

